

**JEZIK IN
SLOVSTVO**

letnik XXI — leto 1975/76 — št. 6

Jezik in slovstvo

Letnik XXI, številka 6

Ljubljana, marec 1975/76

Casopis izhaja mesečno od septembra do maja (8 številke)

Izdaja ga Slavistično društvo Slovenije v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Matjaž Kmecl, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Berta Golob (metodika), Breda Pogorelec (jezikoslovje), Matjaž Kmecl in Jože Koruza (slovstvena zgodovina)

Tehnični urednik Ivo Graul

Tiska Aero, kemična, grafična in papirna industrija Celje

Opremila inž. arh. Dora Vodopivec

Naročila sprejema uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Tekoči račun pri SDK 50100-678-45015

Letna naročnina 48.— din, polletna 24.— din, posamezna številka 6.— din

Za dijake in študente, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, 24.— din

Za tujino celoletna naročnina 100.— din

Rokopise pošiljajte na naslov: Uredništvo JiS, Ljubljana, Aškerčeva 12

Po mnenju Republiškega sekretariata za kulturo in prosveto, Ljubljana, št. 421-1/72 z dne 10. 1. 1973, je revija Jezik in slovstvo oproščena prometnega davka

Revijo gmotno podpira Kulturna skupnost SRS, razliko med polno in znižano ceno za dijake in študente pa krije Republiška izobraževalna skupnost SRS

Vsebina šeste številke

Razprave in članki

177 *M. Kmecl* V spomin Borisu Zihlerlu

178 *Stefan Barbarič* Ivan Prijatelj v razvoju slovenske literarne misli

187 *Viktor Kudělka* Delež Jána Kollárja pri južnoslovanskem prerodu

198 *Gregor Kocijan, Jože Koruza, Matjaž Kmecl* Slovenistično literarno znanje na začetku strokovne poti

Jubilant

206 *Stane Suhadolnik* Osemdesetletnica Jožeta Stabeja

Zapiski, ocene in poročila

208 *Janez Höfler* Še o slovenskem »paradižu« iz 17. stoletja

6/3 *Janez Dokler* O slovenščini na radiu

6/4 Popravek

6/4 Zaključni račun JiS na dan 31. 12. 1975

V SPOMIN BORISU ZIHERLU 1910–1976

Nenadna, prezgodnja smrt enega najvidnejših slovenskih marksističnih teoretikov Borisa Zihlerla je slovenski literarni vedi prizadejala veliko izgubo. Morda je spričo njegove obsežne in raznovrstne družbeno politične, filozofske in sociološke raziskovalne dejavnosti ostal njegov delež v raziskovanju in razumevanju slovenske literature nekoliko manj zapažen, mogoče spričo Zihlerlove neomajnosti in prepričanosti v svoj prav ob številnih polemikah sem in tja celo tudi od koga podcenjevan; dejstvo, ki prejkoslej ostaja nesporno, pa je, da je s svojimi teoretskimi razpravami in praktičnimi interpretacijami slovenskih klasičnih avtorjev, predvsem Prešerna in Cankarja, postavil temelje sodobnemu marksistično sociološko osnovanemu razumevanju literature pri nas. Saj je res tipanje v literarnozgodovinsko sociologijo opazno že pri Karlu Glaserju, še očitnejše, skoraj metodično je pri Prijatelju, v pozitivističnem kontekstu tudi pri Kidriču in kom drugem; v jasen, čist sistem, ki omogoča logična in pronicljiva spoznanja, pa je metodo s svojo velikansko načitanostjo, miselno prodornostjo in s podrobnim, premišljenim poznavanjem marksistične klasike razvil prav Boris Zihlerl.

Posebno plodno je bilo Zihlerlovo delo za takšno razumevanje literature prvo desetletje po končani drugi vojni, ko so mu nastali drug za drugim tudi najtehtnejši teoretični in literarno interpretativni spisi: France Prešeren, pesnik in mislec (1949, v srhrv. 1950), Ivan Cankar in njegova doba (1949, tudi v srhrv.), Ob 70-letnici Otona Župančiča (Bgd 1949), Umetnost in miselnost (1955-56), številne spremne besede k izdajam različnih Cankarjevih in Prešernovih besedil v slovenščini in srbohrvaščini, k prevodom Belinskega (1950), Lukácsa (1952) ter končno spisi v zbrani knjižni izdaji z naslovom Književnost in družba (1957) ter kasneje še v nekaterih drugih. V vseh je sistematično, dosledno razlagal in odkrival nastajanje literature v kontekstu družbeno proizvodnih razmerij — materialne in duhovne narave —, kazal na očite, še raje pa na manj opazne, skrite, a značilne zveze med umetnostjo in družbo, pri čemer je moral kajpada vseskozi izhajati iz temeljite, poznavalske marksistične ocene slovenske družbene preteklosti. Vse to je pomenilo za slovensko literarno vedo, ki do polpreteklega časa ni premogla kakšne posebne metodološke bogatosti, nedvomno veliko pridobitev. Brez posebnega oklevanja je mogoče reči, da je prav takšno Zihlerlovo delo zapustilo več kot očitne sledove tudi pri duhovnem oblikovanju do-dobrnega dela povojnih literarnih raziskovalcev in razlagalcev pri nas. Marsikomu med njimi je bil Boris Zihlerl neposredni akademski učitelj, marsikoga je s svojo preprosto, vendar skrajno logično in razvidno mislijo, s svojim načinom posredovanja, ki je bil daleč od nabuhle retorike, pač pa neposredno, človeško nagovarjajoč, tudi tesneje pritegnil v svet marksistične misli, marksističnega ocenjevanja sveta in pojavov v njem.

Tako ostaja po smrti Borisa Zihlerla ne samo spomin na velikega marksističnega teoretika in družbenega delavca, na odličnega človeka, marveč tudi na pomembnega slovenskega literarnega zgodovinarja in teoretika.

M. Kmecl

IVAN PRIJATELJ V RAZVOJU SLOVENSKE LITERARNE MISLI*

Včerajšnja in današnja vračanja k Prijatelju in k njegovi literarnoznanstveni tvornosti nedvoumno potrjujejo, da je njegovo delo postalo trajen sestavni del slovenskega literarnega izročila. Slej ko prej je očitno, da ostaja to delo živo in učinkovito, pomembno in spodbudno tudi preko svoje dobe. O tem pričajo tako ponovne izdaje Prijateljevih spisov kot raznotere razprave, ki se nanj sklicujejo ali kakor koli že nanj navezujejo. Po svoje je značilno, da so na bibliografskem spisku njemu posvečenih člankov, zapisov in ocen zastopana skorajda vsa naša literarnoznanstvena imena zadnjih dveh, treh generacij.

Ta in druga znamenja pričajo, da je Ivan Prijatelj danes, ob stoletnici rojstva (vštevši bližnjo štiridesetletnico, odkar se je njegovo življenje izteklo), polnopravno in nezmanjšano prisoten v naši kulturni zavesti. To ne more biti naključje, kajti že izza začetka stoletja so se ob Prijateljevih mislih in zamislih križala mnenja, njegovi spisi so bili veskoz predmet ne le navdušenih pritrjevanj, marveč so hkrati bili deležni nasprotovanj in zavračanj. Razumljivo je, da so se soočitve v zadnjih desetletjih, ko so se v ustroju družbe in v literarni vedi sprožili premiki in dogajale radikalne spremembe, še pomnožile in zaostrile.

Vse to nas ne more motiti. Vsako delo mora vsak čas dokazovati svojo življenjsko odpornost in dela najbolj pomembnih tvorcev pri tem niso nikaka izjema.

Pri pregledu spisov o Prijatelju lahko ugotovimo, da je naša znanost za popularizacijo Prijateljevega pomena precej storila in da je splošna ocena njegovega dela utrjena in dovolj podprta. Prijateljevemu delu je bilo konec koncev samo v prid, da je doživelo na sebi nič kaj lahko preizkušnjo časa in borbe stališč. Spričo vsega tega ne vidim potrebe, da bi ob današnji počastitvi Prijateljevega imena in spomina grmadili primere, ki naj pokažejo in dokažejo, kako plodno in tehtno je bilo v slovenskem kulturnem razvoju njegovo literarnozgodovinsko in drugo delovanje. Če hoče odpreti kakšen nov pogled (in teh ne manjka), mora kreniti naše današnje razpravljanje v neko drugo smer. Momenti, ki ga določajo, so v glavnih črtah naslednji:

1. Sodobnemu raziskovalcu je dovolj znano, da se pri podrobnejšem poglobljanju v prašanja slovenske moderne na vseh koncih in krajih kažejo vrzeli in primanjkljaji. Prvi razlog za to in takšno stanje je v obsežnosti, zapletenosti in prepletenosti pojavov v tem literarno in sicer tako znamenitem obdobju. Za to, kako so snovi obsežne in zapletene, je sam Ivan Prijatelj najznačilnejši primer. Že količkaj poučeni kulturni občan ve npr. da je bil naš vodilni literarni zgodovinar delaven in ploden na več področjih, da je — kot pravimo — oral ledino slovenskega političnega zgodovinopisja, napisal dva vidna modernistično zasnovana estetska traktata in celo vrsto iskrivih esejev, posebej iz ruske književnosti in tudi o likovni umetnosti, se zmlada poizkušal v samostojnem pripovedništvu,

* Predavanje pri Slavističnem društvu 7. januarja 1976.

ocenjeval prevode in sam prevajal, bil izvrsten akademski učitelj in ne nazadnje — narodni ideolog. Glede na to, ker številne strani Prijateljeva opusa še niso dovolj odkrite, še manj pojasnjene, nam nalaga naša veda še dolgo vrsto izčrpnih gradivskih opravil. Kajti, do nekih bolj izostrenih diferenciacij v vprašanjih o Prijateljevem delu in okoli njega se bomo lahko povzpeli šele po predhodnem obvladanju neštetihih drobnih dejstev.

2. Seznanjanja s Prijateljevim delom so poučna tudi zavoljo tega, ker po svoje osvetljujejo in na bistvenih odsekih dopolnjujejo našo sliko slovenske moderne. V njegovi tvornosti se na svojstven način stikajo in celo stapljajo nemalo različna slovstvena, nazorska in znanstvena prizadevanja neposredne preteklosti in tistega dinamičnega obdobja, ki je dobilo ime »slovenska moderna« (k uveljavitvi in opredelitvi tega termina je ravno Prijatelj med prvimi največ prispeval). Posebno vlogo pri proučevanju dobiva okolnost, da je bil Prijatelj v najbližjih osebnih razmerjih s predstavniki slovenskega modernizma, posebej še z Murnom in Župančičem, kakor tudi z utemeljitelji poznejše ljubljanske akademske slovenistike. Nastavki za nakazani študij so dani že ponekod v dosedanjih obravnavah, jasno pa je, da delo za širše in podrobnejše panoramske osvetljave (s primerjavo istega toka pri sosednih in drugih narodih) še zahteva precej napora.

3. Kakor je razvidno iz naslova, postavljamo v ospredje naslednjega razpravljanja vprašanje, kakšno mesto pripada Prijateljevi literarni misli v razvoju (in kontinuiteti) slovenske literarne miselnosti. Taka zastavitev vprašanja izhaja iz splošno znanega dejstva, da literarnozgodovinski (metodični) vidik ne zaobseže Prijateljeve literarne misli v celoti, kakor je sicer zanjo primarnega pomena. Prijatelj je bil z vsem svojim bitjem in z vsem temperamentom vključen v konkretno dogajanje na Slovenskem in se, tako odprt, kot je bil do različnih aktualnih tokov, ni hotel niti mogel izmikati živemu dogajanju na Slovenskem. Želja po miselni prisotnosti in odzivnosti sredi časa daje njegovemu delu v cellem svojstven pečat. Skratka, kdor želi Prijatelja zajeti kolikor mogoče adekvatno, upošteva je pri tem široko ploskev njegove literarne miselnosti, bo nujno segel s pogledom preko okvira literarnozgodovinske metode in skušal zagrabiti Prijatelja še na področju neposredne kritike, estetskega umovanja, narodnokulturne aktualizacije itd.

K temu majhno pripombo. Tudi dosedanji razpravljalci, ki so se bolj ali manj priložnostno dotikali vprašanj Prijateljeve literarne miselnosti, so opazili — kako pač ne bi? — da to sestavljajo različno pogojene komponente. Naš naslednji postopek se od njihovega loči predvsem po tem, da razlikuje in posebej obravnava oba glavna vida Prijateljeve literarne misli: literarnozgodovinskega in drugega, ki zajema neposredno kritiko in teoretsko estetsko misel (v zajemljivejši razpravi bi bilo mogoče poučno ločevati še to dvoje). Ker je seveda nove sinteze mogoče ustvarjati samo na temelju novih analiz, te pa po pritegnitvi novega ali vsaj doslej ne toliko upoštevanega gradiva, mora naša razprava zidati v večji meri na doslej manj obdelano gradivo.

Ni odveč omeniti, da tako zasnovane obravnave ni mogoče izčrpati mimogrede, najmanj v okviru enega samega predavanja. Vendar bo tak spoprijem s celoto teme na nakazani način koristen, tudi če bo dal nekaj novih oporišč in opozoril na nekatera mesta, ki doslej toliko niso prišla do izraza.

Devetdeseta leta, ko si je Prijatelj kot ljubljanski gimnazijec začel ustvarjati odnos do literature, so bila leta vrenja, leta odločitev, ki so pripravljale znamenite premike v literaturi, kulturi in v javnem življenju sploh. Rod, ki je videl jamstvo slovenskega razvoja v evropeizaciji, to je v uvajanju načinov in oblik, veljavnih pri razvitih evropskih narodih, poleg drugega ni bil zadovoljen ne s stanjem literarne vede pri Slovencih ne z literarnim poukom v šolah.

Signal za kritiko stanja v slovenski literarni vedi je dala ocena I. knjige Glaserjeve Zgodovine slovenskega slovstva, ki jo je mladi graški profesor Vatroslav Oblak objavil leta 1895 na dveh mestih (v Ljubljanskem zvonu in v Jagičevem Arhivu). »Slovstvene studije so pri nas daleč zaostale za jezikovnimi . . . Pogrešamo najpotrebnejših monografskih spisov o posameznih dobah in pisateljih, o njih odvisnosti od istodobne časovne struje, od istodobne omike in tačas odločilnih nazorov. Do podrobnega raziskovanja o idejah in umetnostnih idealih, o posameznostih pesniškega izraževanja se še nismo popeli. Večinoma tičimo v jednostranskem estetikovanju in v medsebojnem prepisovanju, brigamo se navadno samo zunanosti, za bijografske in zgodovinske podatke.« Ostrina, s katero je nastopil Oblak, je dobila pristašev v vrstah intelektualne mladine (Fran Vidic, ocena 2. Glaserjeve knjige v Zvonu 1896 itd.). Na tem mestu puščamo ob strani, da so ocene s svojimi zahtevnimi merili nemalo presegle možnosti in moči avtorja, kateremu sicer volje in marljivosti zbiranja ne gre odrekati (Fr. Kidrič, I. Grafenauer). Vendar, kakor je bila Oblakova (in Vidičeva) kritična ocena ostra in na mestih morda preostra, je v razvojnem pogledu nadvse pomembna, kajti, s tem da je poudarila primanjkljaje ter zaostanke v vedi in metodološko zastarelost Glaserjevega dela, je hkrati nakazala pot in smer raziskovanjem na področju slovenske literarne zgodovine in to v pravem, sodobnem, evropski znanosti in strokovnosti ustreznem smislu.

Čeravno pred sredo devetdesetih niti najmanj ne manjka tehtnih literarno-zgodovinskih študij (naj omenimo vsaj Frana Levca), je dovolj razvidno, da se je sistematično in metodično proučevanje na tem področju pričelo šele ob prelomu stoletja (prim. M. Murko). Na eni strani je k temu napredku pripomogel pogled na razvoj v nemški literarni vedi, na drugi strani pa je širjenje slovenske narodnokulturne zavesti vsebovalo težnjo po znanstveni uveljavitvi nacionalnih ved.

Tudi z literarno izobrazbo, kakršno so posredovali v srednjih šolah, mladi rod ni bil zadovoljen. Takrat, tj. leta 1893 je izšla Sketova Slovenska slovstvena čitanka (za 7. in 8. razred srednjih šol), ki pa je opravila z novejšim literarnim razvojem skrajno površno, kakor je avtorju oponesel v Arhivu kritik Vatroslav Oblak (in kar se ni spremenilo niti v drugi izdaji iste čitanke, kar lahko beremo dvanajst let pozneje v istem Arhivu v prvem članku, ki ga je objavil France Kidrič). Tudi nemški literarni pouk se je izgubljal v zunanjih podatkih. Nič čudnega, da so sposobnejši gimnazijci iskali razgledov zunaj šolskega okvira (prim. ljubljansko Zadrugo). O tem — kako so »zoreli na ljubljanski gimnazijski njivi« — in kakšen je bil literarni pouk, je napisal Prijatelj v spominskem eseju o sošolcu pesniku Murnu značilno oznako: »Gimnazija je nesodobna in neza-

dostna . . . Mladi dijak več verjame literarni nótici na zadnji strani političnega lista kakor literarnemu profesorju, ki o sodobni poeziji tako nima pojma . . .«

Kot vemo, si je Ivan Prijatelj pridobil metodološke temelje za proučevanje literature v Jagičevem seminarju. Jagiču pripada zasluga, da je spoznal in kritično naravnal naravno nadarjenost obetajočega študenta in mu — ob njegovem široko razvejanem zanimanju — pomagal utrditi primerjalna, kulturnozgodovinska in panoramska oprijemališča za samostojna in sistematična literarnozgodovinska raziskovanja. Kakor pričajo Prijateljevi nastopi v Jagičevem seminarju in tudi izbor disertacije, iz katere so izšli poznejši znameniti Profili slovenskih duševnih preporoditeljev, je bil Jagičev vpliv na Prijatelja v najširšem smislu spodbuden in rodoviten. Zato je treba zavriniti tiste, ki razpenjajo velikega Jagiča na preprosto shemo nekakšnega enostranskega »filologa«. Mimogrede omenjeno, Antonu Barcu je bil Jagič »prvi književnik pri Srbih in Hrvatih, ki je pisal literarne ocene z določenega teoretičnega gledišča« (prim. Barčeva nemško pisana orisa Jagičevih literarnokritičnih pogledov in njegovih metodoloških izhodišč v zgodovini srednjeveške hrvatske in srbske književnosti, 1953 in 1954). Jagič je na Prijatelja deloval tudi z različnimi nasveti, kakor to lahko posnamemo iz korespondence med njima. Ko je Prijatelj prispel na študij v Petrograd, mu je stari mojster pisal: »Ja bih htio da Vaš boravak u Rusiji pomogne k širokim horizontima, bez kojih nema uspeha ni u nauci ni u politici. Zato gledajte da se upoznate s ljudima raznih smjerova, raznih stranaka.« Ipdb.

V naslednjem želimo izluščiti iz pisane množice Prijateljevih zapisanih izjav neka načela, ki so se Prijatelju porodila ob konkretnem literarnem študiju. Zavedajoč se, da je tak poizkus metodološke kodifikacije nujno zasilen in iztrgan iz toka stvari, se ga ne izogibam, saj nakazuje neka oporišča Prijateljeve raziskovalne smeri.

Analitična jezikovno-stilna študija Puškin v slovenskih prevodih, ki je izšla tudi v ruskem povzetku, je že zgodaj razširila Prijateljev sloves preko domačih meja. Študija pa ni samo dokaz Prijateljeve zgodnje strokovne moči, je hkrati priča njegove težnje, da govori občinstvu z aktualno noto. V domači varianti je npr. pro domo klical k bolj kompleksnemu, primerjalno zajetemu obravnavanju. Kajti, kakor drugim narodom, tako je tudi našemu potrebno »da pogleda včasih preko slemena svoje hiše. To pa iz dveh razlogov: prvič zato, ker že življenje posameznih narodov samo ob sebi komunicira med seboj. Narodi se dotikajo v več točkah, drugič pa zato, ker narodi uče drug drugega, si kakor dobri sosede svetujejo in si povedo za marsikateri korak, ki se je pri tem ali onem dobro obnesel.« (ZMS 1901). Na drugem mestu je opozarjal na pomembnost gradivskih študij: »Ni pa je kmalu discipline, ki bi potrebovala pri proučevanju toliko gradiva, razumljena tako, kakor jo zahteva naš čas. Gradiva za duševno življenje Slovencev je jako malo zbranega. Mi smo kakor otroci: ali vse ali nič. Pri tem pa pozabljam, da je naše kulturno življenje živelo samo v drobcih: mogočnih, bogatih tokov in struj nismo imeli. To pa stvari z znanstvenega stališča ne izpremeni prav nič. Znanstveniku odkrije pogosto kak drobec ravno tako globok pogled v dušo posameznika in tudi cele generacije, kakor kup letnikov kakega časopisa.« (ZMS 1907). Prijateljevo usmerjanje v proučevanje drobnega gradiva ni nastalo morebiti iz umikanja na periferijo tvornosti,

nasprotno, k temu ga je vodilo prepričanje o dragocenosti književnih prizadevanj v domačem malem krogu. Tako je pisal neznanemu adresatu (Vladimirju Levcu?) iz Moskve: »Veš, sedaj se pripravljam, da bi začel misliti na delo v slovenskem slovstvu, na delo ne otroško, ampak tako, kakršno bi bilo narodu v prid in hasek, sedaj pogosto in globoko čutim, da so naši najboljši možje Levstiki in Jurčiči, Stritarji in Levci, katere smo v svoji svetovnoliterarni pijanosti imeli včasih za filistrsko-oportunistično-malomestne urezane, da so oni — veliki, in sicer že s samim tem, da so se mogli — pronikniviši se s svetovno kulturo — prilagoditi našim malim razmeram in da so bili vrhutega še vstanu prilagajati to kulturo naši takrat ne samo zaostali, ampak naravnost mitološko zaprti in zabiti zemlji.«

Iz zadnjih dveh navedb je kolikor toliko razvidno, da je Prijatelja ukvarjanje z literarno zgodovino zelo približalo kulturni zgodovini, posebej k zgodovini razvoja narodne ideje, ki je seveda s prvo in drugo neločljivo povezana. Na drugi strani pa so iz stika s sočasno modernistično literaturo vdirale v njegovo literarno misel estetske ideje (od koncepcije avtonomije umetnosti in kulta umetnika — genija do fundiranja kritičnega nazora z doživetjem in včutenjem). Od časa do časa je želel uskladiti oba tečaja, kamor so te misli gravitirale, nazadnje in najuspešneje je to storil v nastopnem predavanju, naslovljenem *Literarna zgodovina* (1919).

Traktat *Literarna zgodovina* je vrhunska in najbolj sistematična Prijateljeva razprava o literarni metodologiji. Že oblika nastopnega predavanja je narekovala avtorju čimbolj domišljeno in karseda eksplicitno formulacijo. Kar odlikuje Prijateljevo obravnavo nemalo zapletenih teoretskih vprašanj, je najprej široka razgledanost po tedanji raznoteri in obsežni literarni teoriji (nekaj imen, ki jih navaja: Richard M. Meyer, Oskar Walzel, Wilhelm Dilthey, Edmund Husserl, Julius Peterson, Erich Schmidt, Théodule Ribot, Otto Behaghel, Georges Renard, František Šalda poleg Winckelmanna, Schererja, Taina in drugih). Traktat po zasnovi in izdelavi v celoti in v posameznostih bistveno presega dotedanje, ne ravno pogostne slovenske informacije o metodoloških smereh v svetu. Ne izgublja se v goli abstrakciji, marveč nudi številne in domiselne povezave s slovenskimi literarnimi snovmi.

Glavne teme, ki se jih je Prijatelj v nastopnem predavanju lotil in teze, ki jih razvija, so naslednje: 1. Avtor izhaja iz razlike med slovstvom, književnostjo in literaturo (prim. še Pesnike in občane, kjer je uporabil dihotomijo: pesništvo — literatura) in skladno s tem kategorično loči književno in literarno zgodovino. Literatura zajema umetniške (leposlovne) ubeseditve, je širši pojem kot poezija. Pomeni mu estetsko stopnjo, »poslednji izraz duševnosti kakega naroda na najvišji stopnji njegovega razvitka.« Kot že naslov pove, je središčni predmet razprave literarna zgodovina (v označenem smislu). 2. Literarna zgodovina se v okviru prikazovanja manifestacij duševnosti kakega naroda nujno veže in dopolnjuje s slovstveno in književno zgodovino, samo tako bo lahko razumljiva kontinuiteta dogajanja. 3. Literarni študij v različnih oblikah nujno usklajuje dva stika: podoživljajskega (intuitivnega, Erlebnis, Einfühlung) in logično-racionalnega (analitičnega). Podoživljajskemu momentu je Prijatelj pripisoval velik pomen, ker je umetnina »skrivnost«, ki se ji treba bližati s »kongenialno intui-

cijo«. Pri tem pa ni dovolil svobodnega razmaha kakršnemu koli impresioniziranju (»umetnino spraviti v *nji pristojno* idejno in oblikovno zvezo in jo oceniti iz *njenih* notranjih stilističnih in idejnih kakovosti«). 4. Kot prvo nalogo literarni zgodovini predpisuje razlago — interpretacijo — literarnih del in osebnosti in njihovih odnosov do drugih. Torej tudi razlago osebnosti. Drugače kot tista smer literarne znanosti, ki malodane eliminira osebnost in vidi edine imanentne zakone in zakonitosti v delu samem. Umetnikovi osebi sploh je Prijatelj v razpravi posvetil veliko pozornost. 5. »Estetična cenitev... je najvišja cenitev tako v kritiki kakor tudi v literarni zgodovini.« Čeprav meni, da mora sodobna literarna zgodovina stopiti korak bliže k filozofiji in njeni sintetični obliki mišljenja, ne zavrača analitične filološke poti. Upira se tim. estopsihološki metodi, češ da se literarna zgodovina ne sme sprevreči v pomožno vedo tim. filozofije svetovnega nazora. 6. Avtor se zavzema za funkcionalno uporabo biografskega in sociološkega vidika. »Pri osebnostih in pri delu gre tudi on (: literarni zgodovinar) do podrobnosti, zbira dokumente časa, kraja in miljeja, ki ob njih rastejo avtorji in skupine, preiskujejo njih moč in vpliv... Samo da se tu omejuje na neposredno in zares vplivajoče činitelje, ki so v živem in vzročnem razmerju z umetniki in umetninami. Njegovo delo se temeljito loči od dela one mikrologije, ki gomili balast slučajnih podrobnosti.« Čeprav ohranja znani Schererjev trinom: podedovano, doživljeno, priučeno, hkrati izrecno nastopa proti kakršni koli shematiki, kot npr. proti mehničnemu sklepanju odvisnosti med avtorjem in delom (»umetniško delo ni mehanična adekvatna fotografija avtorjeve notranjosti«). 7. Kritično nastopa do primerjalne metode in zavrača pretirano iskanje paralel (»Primerjati se dajo samo literature in osebnosti, ki so stale med seboj res v faktučni dlje ali krajše trajajoči zvezi.«) 8. Ob genetični poti do dela naj literarni zgodovinar upošteva še poetiko, ki je 'praktična hčerka' estetike. Na tem mestu pokaže nastopajoči ljubljanski profesor smisel in čut za obliko. »Oblika pri živi umetnini je topla in gibka kakor polt, pod katero čutiš utripanje vsake žilice. Pri pravih pesnikih se oblike skoraj ne zavedaš...«. 9. Literarni zgodovinar ugotavlja ideje v delu in označuje njihovo funkcijo (intenzivnost upovedenja). 10. Predavatelj ugotavlja znano razliko med kritiko in literarno zgodovino (prva »obravna... posamezno delo kot tako iz njega samega«, druga ga pojmuje genetično in v kompleksu z drugimi avtorji in deli. Nazadnje poudarja Prijatelj še pomen historične ideje, ki je nacionalno določena, in ki je kot taka glavno gibalno literarnih procesov.

To je v najkrajši obliki povzeto tisto, kar predstavlja srž Prijateljeve literarne metodologije. Jasno je, da se je moral Prijatelj v predavanju časovno omejiti, vendar je v njem v glavnem odgovoril na vsa bistvena vprašanja, ki so se v prvih desetletjih stoletja postavljala literarnemu raziskovalcu. Lahko rečemo, da so mnoga teh vprašanj še danes živa. Prijateljev metodološki nazor je mogoče označiti s tremi karakteristikami: 1. ni preradikalen (kot akademski kažipot tak niti ne bi bil na mestu), vendar ni eklektičen, 2. je na akademski ravni takratne literarne vede (lahko bi primerjali nekatere postavke s tremi študijami v Lansonovih *Méthodes de l'Histoire Littéraire* 1925) ali še s čim drugim: Gundolf, uvod v monografijo o Goetheju 1916, in 3. cela Prijateljeva razprava je vtkana v slovenski književni (literarni) razvoj, iz njega izhaja in se vanj vrača.

II

Med literarnimi zgodovinarji niso redki, ki so živeli in delovali v najtesnejšem stiku z aktualno sočasno književnostjo. Antun Barac (v prej omenjenem spisu o Jagiću kot literarnem kritiku) tak stik naravnost postulira, ko pravi »da tisti, ki ne razume živega pesništva, ni sposoben, da bi prodrl v problematiko literarne vede niti ne v raziskovanje najstarejših obdobjih«. (O »najstarejših obdobjih« govori, odklanjajoč pri tem mnenje Rusa Sakulina, češ da pri študiju starih obdobji zadostujejo filološki prijemi.)

In dejansko, na pretek imamo literarnih zgodovinarjev, ki so pisali eseje iz sočasne književnosti ali se kako drugače ukvarjali z njo. Naj omenimo dva iz nemškega sveta, kot sta Erich Schmidt in »modernist« Georgoeovega kroga Friedrich Gundolf, dalje, Jovan Skerlić, Albert Thibaudet, nedavno umrli Kazimierz Wyka, seveda tudi Barac in Prijatelj. Cela vrsta uglednih imen!

Kako je Ivan Prijatelj združeval kritiko in literarno zgodovino? Vprašanje, ki ga v naslednjem samo bežno nastavljamo, ima svoj teoretski in praktični vid, in je seveda v literarni znanosti temeljnega pomena.

Kot resen mislec, ki je želel druževati in usklajati teoretsko spoznanje z raziskovalnim postopkom, si je Prijatelj vsaj občasno skušal odgovoriti na vprašanje o vlogi kritike v literarni obravnavi. Posezimo za citatom, ki je najbolj pri roki, v odstavku o kritiku v traktatu *Pesniki in občani*: »Imajoč pred sabo pesnika, mora kritik v sodbo prekovati silo pesnikove individualnosti, z močno roko zgrabititi ter v pojme preliti kvantiteto in kvaliteto energije čustev, s katero prodira pesnik v osrčje pojavov oblikujoč svoje doživljaje v nji; karakterizirati mora znati moč njegovo pri obvladovanju mrtve snovi in oživljanju njenem. Njegovo najvišje merilo mora biti umetnina, ki živi, trepeče, sili, mami, vabi z neodoljivostjo silnega, krasnega živega bitja. Potem nastopi drugo njegovo delo: analiza in označba sredstev, s katerimi je ustvaril pesnik tako in tako umetnino.« In o kritikovi osebnosti: »V kritiki mora iti pisec za umetnikom od prvega dojma, po vseh spiralah nastajanja, skozi vigenj čustev do vseh končnih dragocenosti in lepot izraza in oblike... Kako bi mogel spremljati umetnika kritik, ki nima pesniško dojemljive duše? Kako bi mogel vlivati in kovati v pojme lepote umetnikove forme, ako razpolaga sam z nedostatno oblikovalnostjo, s hrupnim jezikom?«

Prevedeno v sodobni razpravni jezik povedano pomeni, da Prijatelj zahteva od kritika kongenialno včutenje, sposobnost za estetsko analizo, obvladanje jezikovnega izraza. Vendar opisani vid estetsko pojmovane kritike, kakor koli je podan v skorajda nedosegljivi absolutizaciji (»po vseh spiralah nastajanja... do vseh končnih dragocenosti«) ne obseže kritike naloge v celoti. Prijatelj je preveč poznal pomen družbenih silnic v literaturi, da bi se mogel zadovoljiti z ekskluzivnim estetskim kriterijem. Kajti takoj v nadaljevanju zahteva od kritika »da odda potem, ko je poslužil estetika, ocenivši estetično vrednost umetnine, svoj tribut seveda literarnemu zgodovinarju in družboslovcu, zlasti in posebno pa tudi živi množici naroda, sodobni družbi.«

Zadovoljimo se z navedeno formulacijo o vlogi kritika, ki je dana sicer v optimalnih razsežnostih, pa je zato razvidna in teoretsko utemeljena. Razvijati ob

danih postavkah širši diskurz, bi nas odpeljalo predaleč (npr. ugovarjati s Crocejem, da doživljanje umetniškega dela izključuje sodbo o njem ipdb.).

Četudi bi to bilo zanimivo in poučno, se namesto širšega teoretskega poglabljanja raje posvetimo Prijatelju kot literarnemu kritiku v določenih konkretnih razmerjih. Seveda z nujno predmetno omejitvijo, saj bi že npr. vprašanje njegovega ocenjevanja in razlage Stritarjeve tvornosti napolnilo okvir predavanja v celem. Omejili se bomo na to, kar smo prej imenovali »živo pesništvo« in tudi tu samo na nekaj ilustrativnih primerov o Prijateljevem kritičnem odnosu do sodobnikov, tj. slovenske moderne, predvsem do Cankarja.

Kje se je ostril in oblikoval Prijatelj literarnokritični čut in concreto? Prijateljevi življenjepisci so si precej enoglasni v tem, da se je Prijatelj usmerjal v književnost ob temeljitem seznanjanju z rusko književnostjo, pozneje pa je razvijal svoja pojmovanja ob pobudah iz sočasne modernistične literature in v živem, kakšenkrat tudi polemičnem stiku z vodilnimi slovenskimi literarnimi ustvarjalci v obdobju tim. moderne.

Kaj je v drugi polovici 19. stoletja slovenskim pisateljem pomenila ruska književnost, s kako razvnetostjo so npr. v 80. letih sprejemali dela Turgenjeva, pozneje Tolstoja in Dostojevskega, je naša literarna veda že večkrat poudarila. Ne da bi se spuščali v podrobnosti, lahko trdimo, da so Prijatelja k ruski književnosti pritegnile predvsem njene izpovedne kvalitete, da ga je prevzela njena izrazita odprtost do stvarnih življenjskih problemov. Vzemimo samo njegov spis o Tolstoju in o njegovem romanu Vstajenje (ki je pravkar šele izšel) in ne moremo se niti danes dovolj načuditi, s kako razgledanostjo in miselno prodornostjo se je štiriindvajsetletni študent slavistike poglobil v vprašanja Tolstojevega pogleda na svet, na umetnost ipdb. Nekako po ruskem primeru si je Prijatelj ustvaril ideal psihološkega realizma, v imenu katerega je zavračal naturalizem in dekadenco (v uvodu v prevod Čehova) in pod vtisom katerega je tu in tam izražal svoje pomisleke proti Cankarjevemu »subjektivizmu«.

Noben slovenski besedni ustvarjalec ni Prijatelja toliko vznemirjal kot Cankar. O njem je napisal številne različne sodbe, pri čemer pa seveda kot literarni zgodovinarji nujno razlikujemo, v kakšni zvezi je bila ta ali ona sodba oziroma izjava izrečena, ali v govoru v retoričnem zanosu (recimo v Govoru o Župančiču 1909) ali v težnji po domišljeni in utemeljeni formulaciji (literarni pregledi, napisani v času po doktoratu) ali v zasebnem pismu (npr. Župančiču).

Ko je Prijatelj z zanešeno besedo v govoru Domovina, glej umetnik (v ljubljanskem Mestnem domu marca 1919) nanizal celo vrsto globokoumnih in iskrivih misli o umrlem pisatelju, se je spomnil tudi njunega prvega pogovora v Murnovi dijaški sobi v stari cukrarni. Zagovorila sta se o Gogolju in — že takrat, leta 1898 — o Dostojevskem. O njunem razmerju, kakor se je že spreminjalo, je povedal, navezovaje na stavek v Barbussovem romanu *Le feu*: »Dokler je bil v posesti svojih krasnih sil (tj. do pogovora na Rožniku pred štirimi leti) in kadar sva trčila osebno skupaj, vselej je imel vsak prisotnik in sem imel sam vtisk, da se boriva drug z drugim.« S tem ni niti najmanj rečeno, da bi bila osebna ali idejna nasprotnika ali da se sploh ne bi ujemale (v istem govoru je Prijatelj povedal, kako je Cankar s pritrjevanjem pozdravil njegov estetski traktat *Perspektive*, objavljen v Zvonu 1906).

Kje tiče vzroki za razhajanje med Cankarjem in Prijateljem? V spominskem govoru o Cankarju je Prijatelj menil, da sta si bila različna po temperamentu in po načinu dojemanja stvari: Cankar da je »sovražil vse predale in dognanosti, tudi vse filozofe in gole ter evidentne resnice«, se predajal hipnim domislicam in tudi paradoksom, medtem ko je Prijatelj sklepal z dokazovanjem in na osnovi analize. To razlikovanje, kakor neke stvari osvetljuje, literarnega nazora enega in drugega ne razloži. Izhajajoč iz določene zamisli ruskega psihološkega realizma Prijatelj nekih Cankarjevih tekstov ob njihovem nastanku enostavno ni mogel doumeti, ker so mu bili doživljajsko in nazorsko tuji. Kljub vsemu občasnemu neumevanju teh tekstov pa je Prijatelj vseskozi priznaval Cankarju ne le izredno umetniško moč, marveč literarno prvenstvo v času.

Prijatelju pripada zasluga, da je utrdil v naši literarni zavesti pojem moderne in določil zameniti četvorici posebno mesto v slovenskem pesniškem razvoju. »Moderna« v smislu, kakor ga je razložil Prijatelj (najprej v uvodu v Murna in pozneje na drugih mestih) ni bila konec stoletja pojmovno še jasna. Čeprav je Cankar deklarativno poudaril, da slovenska »moderna« stoji pred vrati (Naša lirika, SN 26. III. 1897), je malo pred tem (v pismu Govekarju 23. I. 1897) štel med moderne samo Aškerca in Ketteja, in Župančiču (v pismu Cankarju 5. I. 1898) je bil med Rusi najbolj moderen Čehov (»on piše popolnoma objektivno«). Zato ni samo literarnoteoretskega pomena, marveč je bilo za naše razmere naravnost literarno dejanje, ko je Prijatelj v eseju o Murnu dal svojo oznako moderne, ki je v glavnem obveljala za več desetletij. Domovino »moderne« odkriva v Franciji, kjer so prišli do izraza novi pesniški toni, »novi gibljai ali tresaji (frisson) duše, ki so zahtevali tanjše linije in mehkejše barve.« Hkrati je Prijatelj poizkusil dati tipologijo moderne: cepi se v dve smeri, prva, občutenjska — refleksivna — melanholična (Verlaine, pri nas Murn), druga, satirično-ironična (Baudelaire, pri nas Cankar).

Prišli smo do konca razprave, ki — kakor smo že rekli — ni s tem niti izčrpana, še manj končana. Zdi pa se mi, da je storila svoje, ko je opozorila na vrsto problemov, ki se spletajo okoli Ivana Prijatelja, njegovega dela in njegove dobe. Nazadnje želim samo še aktualizirati Prijateljevo misel, namreč, da naj bi bila literarna zgodovina »ogledalo naroda in obenem zanj reflektor, kažoč mu pot naprej in navzgor« (zaključne besede nastopnega predavanja). Če to misel prevedemo v sodobne miselne razsežnosti in kategorije, bi to malce polemično priostreno pomenilo, da se nikakor ni mogoče zadovoljiti s pojmovanjem, na katerega danes, v času razvitih civiliziranih možnosti, zadevamo malodane na vsakem koraku, namreč da literarna zgodovina ni več kot ena izmed strok, pač ena izmed stoterih strokovnosti.

Vemo, da literarnozgodovinsko delo (tako kot literarno delo) poleg vsega drugega nujno deluje v spoznavnovrednostni sferi in preko nje v kulturnotvornem procesu. Kako zagotoviti, da bodo sedanji in bodoči narodni kulturnotvorni procesi vodili do ciljev, ki si jih zastavljajo, to je čim bolj do splošnega kultiviranja misli, volje in dejanja? Poleg utrditve sodobnih organizacijskih in tehničnih ustrojev je za to potrebna višja ideja, ki jo je Prijatelj imenoval: historična ideja. Literarna zgodovina potemtakem ne more biti samo ena izmed strok — naj bo še tako važno — marveč je v vrsti nacionalnih in humanističnih disciplin

odločilen dejavnik kulturnega uzaveščanja in narodnega razvoja sploh. Kot je to formuliral Prijatelj, velja po pol stoletja tudi za naš čas: naj bo »ogledalo naroda in obenem zanj reflektor, kažoč mu pot naprej in navzgor.«

Viktor Kudělka

ČSAV Brno

DELEŽ JÁNA KOLLÁRJA PRI JUŽNOSLOVANSKEM PRERODU

Med najpomembnejšimi ideološkimi pojavi v jezikovno literarnem prerodu Slovanov je bila tki. *slovanska ideja*, predstava o slovanski celoti in vzajemnosti, ki se je razvila iz spoznanja o jezikovni sorodnosti in isti rodovni pripadnosti. Slovanska miselnost je posebno izrazito stopila v ospredje v začetkih prerodnega procesa, ko sta narodnostni pritisk in politična razdrobljenost dosegla najvišjo stopnjo. Za to obdobje politične šibkosti narodnoosvobodilnih gibanj in prtifevdalnega boja je bilo značilno poudarjanje idejne enotnosti Slovanov, podrejanje narodnih interesov skupnim slovanskim: slovanska zavest je krepila samozavest prerodnih delavcev in hkrati pomagala premostiti takrat še ne docela realne okoliščine za oblikovanje novodobnih slovanskih narodov in za razvoj njihovih književnosti.

To slovansko občutenje predmarčne dobe je bilo dokaj celovito in najbolj razumljivo izraženo v delu Jana Kollárja, tako v njegovi pesnitvi *Slave hči* kot v njegovih teoretičnih in programskih spisih. Kollárjev program slovanske vzajemnosti, njegove predstave in misli o slovanstvu so se razširile v vse slovanske dežele in vzbudile tam odziv, ki je odgovarjal konkretni zgodovinski situaciji v teh deželah in stopnji njihove narodne zavesti. Posebno intenziven in dinamičen je bil odmev Kollárjevih idej na slovanskem jugu, kjer so se v procesu razvijajočega se kapitalizma bojevali za narodno samobitnost in obstoj tudi trije tedanji južnoslovanski narodi.

Gre torej za odnose in vplive, ki so se oblikovali v konkretnem zgodovinskem obdobju — približno v drugi četrtini 19. stoletja — torej v času, ko so romantične prerodne ideje o enotnosti »*mnogonarodnega naroda slovanskega*« vplivale na to, da pobuda in primer drugega slovanskega naroda nista bila občutena kot nekaj tujega, ampak nasprotno kot nekaj rodovno bližnjega, skoraj lastnega. Sicer pa je to najbolj umevno povedal sam Kollár v slovečem izreku: »*Co slavského jest kdekoli, to jest naše.*«

1.

Med Slovence so se začele širiti Kollárjeve pesniške predstave o slovanstvu hkrati z njegovim programom o literarni vzajemnosti v tridesetih letih 19. stoletja. K njim so prodirale neposredno iz njegovih spisov, a tudi kot sesta-

vina ilirskega programa, katerega ideologi so v svojih prizadevanjih po literarni in pozneje tudi politični združitvi vseh južnih Slovanov izhajali iz Kollárjevih nazorov in so se večkrat sklicevali na njegovo slovansko avtoriteto.

Glede na geografsko in jezikovno razbitost posameznih slovenskih dežel, kar je vplivalo na dokajšnjo medsebojno izoliranost, Kollárjevega dela niso enako sprejeli na vsem slovenskem območju; drugačno usodo je doživelo na Kranjskem, posebno v Ljubljani, kulturno političnem središču tega predela, kjer je narodna zavest med pripadniki mlajše prerodne generacije na čelu s Prešernom in Čopom dosegla sorazmerno visoko stopnjo, drugačno v obrobni predelih (na Štajerskem in Koroškem), kjer je še vedno prevladoval pokrajinski patriotizem kot posledica vsestranskega zaostanka v zgodovinskem razvoju in kjer je bilo slovensko prebivalstvo v manjšini, mnogo bolj izpostavljeno narodnostnemu in socialnemu pritisku utrjujoče se nemške buržoazije.

Tako na Štajerskem kot na Koroškem so Kollárjeve ideje doživele močan odziv predvsem v vrstah maloburžoaznega izobraženstva. Po svoji miselni orientaciji so ti kollárjevci pripadali bolj konservativnim slojem slovenske družbe. V nasprotju s Prešernom in njegovimi ljubljanskimi sodelavci svojega buditeljskega programa niso povezovali s socialnimi zahtevami ljudskih slojev in so se omejevali predvsem na ljudskovzgojne smotre v duhu domoljubnega konservativizma. Večina od njih se je seznanila s Kollárjevimi idejami že med študijem v Gradcu, kjer so bile takrat še vedno žive tradicije ilirskega kluba iz let 1826—1829.¹

Kaj je bil vzrok za tako prodoren odmev Kollárjevega dela med štajerskimi in koroškimi Slovenci? Zakaj je bilo tam deležno tako toplega sprejema in navdušenega soglasja, ki je bilo v takem nasprotju z ostro odklonitvijo pri Prešernu in njegovih ljubljanskih prijateljih? Kako to, da se nihče od štajerskih in koroških Kollárjevih privrženecv ni spotaknil ob njegovem pomanjkljivem poznavanju slovenske problematike, predvsem pa ob tem, kako postransko vlogo je pripisoval avtor spisa o slovanski vzajemnosti slovenskemu narodu v skupnosti Slovanov?

Odgovoriti na ta vprašanja pomeni pojasniti hkrati vzroke za prodor ilirske miselnosti med Slovence, obojna recepcija je imela namreč skupne izvore in pogoje. Propagiranje ilirizma na Štajerskem, pa tudi na Koroškem in v Gorici je bilo povezano s propagiranjem Kollárjevega dela; drug drugemu sta utirala pot.

Glavni vzrok za to dvodelno recepcijo je nedvomno bilo šibko in netrdno socialno politično stališče štajerskih in koroških buditeljev in iz tega izvirajoča nejasnost njihovega prerodnega programa. Ta prerodna inteligenca je bila sicer ljudstvu blizu tako po poreklu kot po poklicu, vendar je bila ta ljudskost popolnoma drugačne vrste kot Prešernova revolucionarna socialna ljudskost. Pri prerodnih prizadevanjih sta štajerske in koroške buditelje vodila iskreno zanimanje za ljudstvo, domoljubna vnema, da bi delovali za njegovo narodno zavest in kulturno prosvetni dvig; nikoli se niso izgubili v strogem cerkvenem rigorizmu, karšen je bil značilen za duhovščino na Kranjskem. A v nasprotju s Prešernom

¹ Prim. Fran Petré, *Poizkus ilirizma pri Slovencih*, Ljubljana 1939, str. 11—14. Velimir Deželić, *Ljudevit Gaj*, Zagreb 1910, str. 33 sl.

in njegovimi najbližjimi sodelavci niso imeli ljudskih slojev za aktiven dejavnik v narodno in socialno osvobodilnem spopadu. Zaradi te svoje idejne nejasnosti, brez trdnega zaupanja v revolucionarne in demokratične sile ljudskih slojev so se obračali k ilirskemu programu o južnoslovenski združitvi in Kollárjevimi idejami o veličini in moči enotnega slovanstva kot k najbolj zanesljivi obrambi pred nevarnostjo germanizacije. Potrebo po tem, da bi občutek narodne šibkosti premagali z zavestjo o slovanski enotnosti, so ti buditelji občutili toliko bolj, ker so v primerjavi s Kranjsko, kjer je narodna zavest dosegala sorazmerno visoko stopnjo, predstavljali Slovenci na Štajerskem in Koroškem manjšino; bili so zato dvakratno izpostavljeni pritisku naraščajočega nemškega nacionalizma, ki je tukaj spremljal razvoj kapitalistične proizvodnje in ustvarjanje buržoaznih odnosov. S tem si je mogoče tudi pojasniti, zakaj se je pri teh Slovencih iz celotnega Kollárjevega dela uveljavljala predvsem njegova protinemška usmerjenost. Prevzeti od sijajnih perspektiv, kakršne sta jim ponujala Kollárjevo delo in ilirski program, so štajerski in koroški buditelji priznavali misel o slovanski in južnoslovenski enotnosti, ne da bi se bili pri tem — v nasprotju s Prešernom — znali zavedati usodnih posledic obojne koncepcije za nadaljno usodo slovenskega naroda. Niso zaznali v ilirskem programu očitnega prizadevanja hrvatske buržoazije po hegemoniji nad drugimi južnoslovenskimi narodi niti nevarnosti, ki je izhajala iz Kollárjeve koncepcije slovanske vzajemnosti za narodno eksistenco Slovencev.

Kljub temu je tu delovalo Kollárjevo delo — podobno kot ilirizem — tudi s svojimi pozitivnimi stranmi: v okolju, ki je razvojno zaostajalo in je bilo narodno le malo zavedno, je krepilo domoljubno miselnost, s protinemško ostrino svoje ideologije pa je pomagalo kljubovati nevarnosti germanizacije. Po njegovi zaslugi so bili ustvarjeni tudi konkretni pogoji za kasnejšo državno združitve vseh južnoslovenskih narodov, čeprav je do nje prišlo na popolnoma drugačnih osnovah, kot pa so si to predstavljali in si zanje prizadevali ideologi ilirskega gibanja obenem s Kollárjem. Ta zgodovinsko pozitivni prispevek ilirizma in kollarizma za Slovence na Štajerskem in Koroškem pa je najbolje doumel že sam Prešeren. V enem svojih pisem Vrazu je priznal (kljub vsem pomislekom, s katerimi je sprejemal njegov ilirsko-kollárjevski prerodni program), da je tudi v marsičem problematično prizadevanje štajerskih in koroških rodoljubov boljše kot popolna apatija do vsega narodnega in domoljubnega.²

Kollárjeva zgodovinska vloga v jezikovnem in literarnem prerodu Slovencev je bila mnogo manjša kot pri drugih južnih Slovanih. Kollárjeva vseslovenska ideja je prišla v slovenskem okolju v razpor z osnovnimi razvojnimi tendencami slovenske družbe in narodnostnim prizadevanjem njenih najbolj naprednih predstavnikov tako v prvotni obliki, ko je računala na slovansko vzajemnost samo na kulturnem področju, kot v spolitizirani obliki, ki jo je dobila, kakor hitro je postala sestavni del ideološkega orožja ilirizma. To je bil nedvomno glavni in odločilni razlog, da je jedro slovenskih prerodnih delavcev s Prešernom in Čopom na čelu zavzelo do Kollárjevega nauka zelo kritično stališče, čeprav je ta nauk kot celota vseboval vrsto momentov in sestavin, ki bi bili mogli pozi-

² Prim. France Kidrič, *Prešeren I*, Ljubljana 1936, str. 321. Prim. tudi Kidričevo študijo *Osnove za Kollárjev vpliv pri Slovencih do 1852*, v knjigi *Slovenská vzajemnost 1836—1936*, Praha 1938, str. 126—145.

tivno delovati tako na kulturni kot na politični razvoj Slovencev. Temu se je pridružilo še Kollárjevo pomanjkljivo poznavanje sodobne slovenske problematike kot sploh površne, večinoma iz druge roke prevzete informacije o slovenskih zadevah; o tem pričajo Kollárjevo pesniško delo in njegovi teoretični spisi.

Tudi na področju pesniškega ustvarjanja ni mogoče govoriti o Kollárjevem vplivu v tolikšni meri, kot je to skušalo dokazati starejše raziskovanje.³ Če je v zgodnjih Vrazovih pesmih, pisanih v slovenščini, Kollárjev vpliv docela jasen in večkrat meji že na epigonstvo, pa v Prešernovem ustvarjanju Kollárjeva poetika ni zapustila globljih sledov. To je bilo popolnoma razumljivo za pesnika, idejno in umetniško usmerjenega k ciljem, ki so s svojo širokopoteznostjo presegli Kollárjev program slovanske vzajemnosti in ki jih Kollár ni mogel doumeti: k ustvarjanju umetniško doživete in artistično dognane poezije v duhu takratne evropske romantike, poezije, notranje sorodne Puškinovemu, Mickiewiczevemu ali Máčovemu pesniškemu delu, poezije, ki ne bi podrejala niti svoje narodne niti individualne samosvojesti splošnejšemu slovanstvu — in ki je ravno s svojim izrazito slovenskim narodnim značajem mogla častno vztrajati v sodobni svetovni literarni kulturi.

Kollárjeva ideja o vseslovanski kulturni enotnosti se je torej morala umakniti realnim potrebam slovenskega narodnega gibanja in slovenske literature. Čeprav zanimanje za Kollárjevo delo med Slovenci ni prenehalo niti po njegovi smrti — osredotočilo pa se je značilno na njegove najbolj problematične sestavine — sta šla lastni prerodni proces in razvoj poezije pri Slovencih v popolnoma drugačno smer, kot jo je nakazovala Kollárjeva koncepcija slovanske vzajemnosti in iz nje izvirajoča Slave hči, v marsičem je bila ta smer celo naravnost nasprotna njenemu duhu.⁴

2.

Podobno kot pri Slovencih tudi Kollárjev vpliv na Srbe ni bil enoten, ampak se je že prav od začetka izoblikoval v nekaj območjih, v katerih so se ekonomsko-socialne, politične in kulturne razmere znatno razlikovale. Kollárjev prihod v Pešto (v jeseni leta 1819) je našel Srbe v taki zgodovinski situaciji, ko je zaradi neugodnih pogojev precejšnjega zgodovinskega razvoja bilo njihovo narodno politično in kulturno življenje še vedno razdeljeno na nekaj predelov, od katerih je razen tega vsak pripadal drugi sferi političnega in državnega vpliva. Zato je imel vsak predel v znatni meri tudi lastno prerodno problematiko, lastne nujne potrebe in naloge. Drugačne probleme in naloge so imeli Srbi v osvobojeni kneževini, kjer se je bilo po dveh protiturških uporih (1804, 1815) še vedno treba boriti za popolno državno neodvisnost, pozneje, med izmenično vlado dinastije Karađorđević in Obrenovićev, pa spet za možnost notranje državljanske svobode; pred drugačnimi nalogami in problemi so stali Srbi na Ogrskem, izpo-

³ Prim. posebno najnovejši študiji Janka Kosa, ki spravljata starejše vplivološke razlage na pravo mero: *Prešernov pesniški razvoj*, Ljubljana 1966. *Prešeren in evropska romantika*, Ljubljana 1970, posebno poglavje *Prešeren in slovanska romantika*.

⁴ Prim. Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana 1957, posebno poglavje *Slovenski narod v buržoazno demokratični revoluciji*, str. 178-227. Prim. tudi Boris Zihertl, *France Prešeren, pesnik i mislilac*, Beograd 1950, str. 40 sl. Prim. Dj. S. Djordjević, *Kolar i srpska književnost*, v knjigi Jan Kollár 1793—1852, Dunaj 1893, str. 263—267. Krešimir Georgijević, *Kollárova ideja slovanske uzajemnosti kod Hrvata i Srba*, v knjigi *Slovanská vzajemnost 1836—1936*, Praha 1938, str. 63—95.

stavljeni nevarnosti avstrijskega državnega centralizma in poskusom germanizacije in madžarizacije; drugačna je bila problematika Srbov v Črni gori, in končno — spet posebna situacija srbske manjšine v Dalmaciji, katere svobodni narodnostni razvoj je podobno kot pri dalmatinskih Hrvatih neprestano ogrožal italijanski živelj, čeprav je bil številčno mnogo šibkejši.

Med posameznimi srbskimi predeli pa se v nasprotju s Slovenci ni kazal medsebojni antagonizem v prerodnem delovanju. Čeprav so se posamezni deli srbske družbe ukvarjali predvsem s svojimi najožjimi problemi, vendar se niso nikoli prenehali zavedati narodne celote, srbske narodne enotnosti; ta možnost je posebno po letu 1815 postajala vedno bolj realna. V interesu te prihodnje narodne enotnosti vseh Srbov so posamezni predeli sodelovali.⁵

V obdobju preroda je tudi med Srbi prihajalo ne samo do številnih nazorskih nesoglasij in razporov, ampak tudi do odkritih ideoloških spopadov, toda ti niso bili (kot pri Slovencih) motivirani z različno teritorialno pripadnostjo. Izhajali so bolj iz različnega pojmovanja prerodnega delovanja, njegovega družbenega smisla in smotra. Kljub na videz izključno filološko učenjaškemu značaju so imeli globlji družbeno razredni smisel, kar pa je sicer pokazal njihov zaključek v dogodkih revolucijskih let 1848—1849.

Te vrste je bil predvsem osrednji kulturno politični konflikt časa: dolgoletni boj za uveljavitev enotnega knjižnega jezika na osnovi ljudske štokavščine — boj med Vukom Stefanovičem Karadžićem in mnogoterimi nasprotniki njegovih jezikovno literarnih reform. Vukov boj za uveljavitev ljudske štokavščine kot knjižnega jezika in ljudskega slovstva kot temelja nove srbske književnosti se je zmagovito končal sredi stoletja in je pomenil v svojih posledicah tudi jezikovno-literarno zблиževanje Srbov in Hrvatov.

Neposredno je Kollár vplival predvsem na ogrske Srbe, ki so tudi po zmagovitem koncu drugega protiturškega upora in po nastanku srbske kneževine predstavljali kulturno najbolj dozorelo in narodno najbolj zavedno sestavino narodne družbe. Kollárjev vpliv na Srbe na Ogrskem so omogočili že njegovi pogosti osebni stiki s pomembnimi srbskimi buditelji (T. Pavlovičem, P. Stamatovičem, J. Pacićem idr.), svoj delež je imela tudi korespondenca z drugimi pomembnejšimi Srbi tega časa (z Vukom, Mušickim idr.). Vrsto let je Kollár vzdrževal živahne stike s srbsko študentovsko mladino v Pešti, enem izmed glavnih središč prerodnega delovanja Srbov v tem času (poleg Novega Sada in Sremskih Karlovcev). Ti Kollárjevi osebni in pismeni stiki z ogrskimi Srbi so trajali celih trideset let njegovega bivanja v Pešti, vse do Kollárjevega odhoda na dunajsko univerzo v začetku leta 1849.

Odnosi Jana Kollárja do srbskega preroda so bili torej dokaj mnogostranski in so v marsikaterem pogledu bili zanj tudi spodbudni. Bili so osebni in pismeni, neposredni in knjižni, ideološki in umetniški. Mogoče je celo reči, da je Kollár med vsemi južnimi Slovani kazal največ zanimanja in razumevanja za Srbe, v katerih je videl pristne predstavnike južnoslovanskega rodu, ki je po njegovem mnenju ohranil starodavne slovanske poteze v čisti in nedotaknjeni obliki. Kljub

⁵ Prim. drugi del op. 41

temu pa Kollárjev vpliv na narodno in socialnoosvobodilni boj Srbov in njihovo literarno ustvarjanje ni segal tako daleč kot v hrvaškem prerodu, na katerega je Kollár vplival najbolj prodorno in najbolj vsestransko.

Kot je bilo že rečeno, so se tikali ti stiki predvsem ogrskih Srbov. Nasprotno pa je tisti del srbskega narodnega občestva, katerega usoda je bila povezana s samostojno srbsko kneževino, kazal za Kollárjevo pesniško delo in njegov program slovanske literarne vzajemnosti le neznatno zanimanje. Glede na celotno situacijo v osvobojeni Srbiji, glede na nujne družbene potrebe, probleme in naloge, ki so izhajale iz eksistence mlade samostojne države, pri Srbih iz kneževine ni bilo niti dovolj zgodovinskih in življenjskih pogojev za recepcijo Kollárjevega dela.

Tistim redkim buditeljem po rodu iz Obrenovićeve Srbije, ki so kakor S. S. Miletić, Lj. P. Nenadović, J. Ilić bili v začetku svojega razvoja pod Kollárjevim vplivom, bodisi neposrednim ali po posredništvu Ljudevite Štura, je služila Kollárjeva koncepcija slovanske vzajemnosti samo za nazorsko izhodišče, za ideološko osnovo, s katere so prej ali slej prispeli k izkristalizirano srbskemu nacionalizmu.⁶ In čeprav Srbi niti pozneje niso nikoli povsem opustili slovanske orientacije, kot priča Kollárjev vpliv na začetke srbske Omladine v drugi polovici štiridesetih let 19. stoletja (primerjaj posebno omladinski zbornik *Slavjanka*, izdan 1847. leta v Budimu in prežet z duhom kollárjevskega vseslovanstva), se je ta vedno bolj podrejela čisto nacionalnemu, srbskemu programu. Kollárjevo pojmovanje slovanskega vprašanja pa je tudi za ogrske Srbe postajalo vse manj realno in možno, čim bolj se je težišče srbskega narodnega življenja in kulturnega dogajanja premikalo v samostojno kneževino.

3.

Najprodorneje je vplival Kollár na *hrvaški* prerod, posebno v obdobju ilirizma. Kljub temu pa je bila neupravičena trditev, češ da sta bila Kollár in Šafařík naravnost iniciatorja in prava ideologa ilirskega gibanja — trditev je izhajala v glavnem iz vrst nasprotnikov hrvaških ilircev in je precenjevala Kollárjev in Šafaříkov delež.⁷ Če je Jernej Kopitar, najradikalnejši od nasprotnikov ilirizma med južnimi Slovani, navajal ravno Kollárja na prvem mestu med »magistri« Gajevega »krivoverskega« nauka, ni bil pravičen niti Kollárju niti ilirizmu.⁸ Zgodovinske korenine ilirskega gibanja kot prizadevanja po kulturni in politični združitvi vseh Hrvatov in drugih južnih Slovanov segajo namreč daleč v preteklost. Razvoj teh združevalnih tendenc, ki so v raznih družbenopolitičnih razmerah in glede na konkretno zgodovinsko situacijo dobivale različen smisel in funkcijo, je na slovanskem jugu mogoče zasledovati že od slovensko-hrvaške

⁶ Prim. Jovan Škerlić, *Omladina i njena književnost (1848—1871)*, Izučavanja o nacionalnom romantizmu kod Srba, Beograd 1925², str. 3 sl., 139 sl., 349 sl., 357 sl. Prim. tudi Škerlićev spis *Istorija nove srpske književnosti*, Beograd 1953³, str. 194 sl., 282 sl., 204 sl.

⁷ Prizadevanje, povečati Kollárjev delež in pripisati mu naravnost vlogo iniciatorja celotnega gibanja je značilna poteza tudi najstarejših del, ki se ukvarjajo s Kollárjevo udeležbo v ilirskem gibanju. Tako enostransko vrednotenje srečamo ne samo pri Kulakovskem, Surminu ali Šrepelu, ampak tudi pri čeških avtorjih. Prim. npr. Václav Burian, *Příspěvek k česko-ilyrským stykům*, Cas. Musea král. čes. 93 (1919), str. 65 sl.

⁸ Prim. Kopitarjevo korespondenco z Ig. Kristijanovićem, zagovornikom kajkavskega jezika in literature, v Kukuljevičevem Arhivu za povjesnicu jugoslavensku 12 (1875). Prim. še Kopitarjev latinski spis *Hesychií glossographi discipulus et epiglossistes russus* iz leta 1839.

reformacije. Tudi sam zaključek ilirizma; njegovi konkretni rezultati so zgovorno dokazovali, da glavni in odločilni dejavniki pri nastanku in formiranju celotnega gibanja niso bili tuji vplivi in impulzi, ampak domača tradicija in družbene razmere — to, kar je pripravil poprejšnji razvoj in kar je bilo v skladu s potrebami narodno in socialno osvobodilnega boja ljudskih množic.⁹ Od prvotnih Gajevih načrtov, ki so bili preveč širokopotezni in v marsičem romantično nerealni, celo iluzorni, je prišel ilirizem končno samo do kulturne in politične združitve vseh Hrvatov, k jezиковno literarnemu zbliževanju s Srbi in v pravopisu s Slovenci.

Kollárjevih zaslug za razvoj ilirizma seveda ni mogoče zanikati. Kljub nesorazmerju med programom in njegovo realizacijo je ostal ilirizem najbolj konkreten rezultat vplivanja Kollárjevih idej na slovanskem jugu.¹⁰ Kollár je stal prav na njegovih začetkih. Osebni stiki z Gajem, ki je dal največ pobud za nastanek celotnega gibanja in mu je pozneje stal na čelu, so šli v trideseta leta, ko je Gaj končaval v Pešti svoj študij. S svojimi nazori in svojim delom je Kollár krepil v njem slovansko zavest in odločitev, da bo deloval na polju slovanske vzajemnosti. Če pa so pripisovali Kollárju tolikšne zasluge, češ da se je šele pod njegovim vplivom Gaj narodno in slovansko ozavestil, to ni ustrezalo resničnosti. Gajevo domoljubje in slovanstvo je raslo iz domačih virov in se je oblikovalo še pred prihodom v Pešto v rodni Krapini, pozneje v Karlovcu, predvsem pa v Gradcu, kjer so na študentovstvo vplivale tudi tradicije Ilirskega kluba.

Gajev načrt za reformo hrvatskega pravopisa (1830)¹¹, ki je nastal po češkem vzoru, a očitno še brez Kollárjeve iniciative, in njegovi nadaljnji načrti so ustrezali Kollárjevi konceptiji slovanske vzajemnosti in zato ni bilo mogoče, da ne bi bili zbudili Kollárjevega zanimanja in soglasja. Po drugi strani pa je spet Kollárjev nauk primerno podprl in upravičil ilirski program najprej o hrvaški, pozneje pa o južnoslovanski združitvi. Najdejo pa se tudi dokazi, da so si ilirski ideologi Kollárjeve nazore prilagodili, da so jih predelovali po svojih konkretnih potrebah in zamislih, včasih dovolj svojevoljno in neizbirčno. Tudi v takih primerih je Kollár upošteval početje ilircev in je pod njihovim vplivom v svoji formulaciji slovanske literarne vzajemnosti tudi zamenjal prvotno označitev Srb, srbski z Ilir, ilirski. V tem smislu je mogoče torej govoriti o medsebojnem recipročnem vplivanju Kollárja in ilirizma.¹²

Ko pa je v nadaljnjem razvoju začel začetni jezikovno literarni program preraščati v bolj ali manj političen program, se je s tem hkrati oddaljeval od prvotnega Kollárjevega pojmovanja. Ražen tega pa se je tudi Gajev osebni odnos do nekdanjega učitelja in zaščitnika postopoma ohlajal, dokler ni končno nastal sloveč izrek: »Kollár je kot pesnik velik, kot zgodovinar majhen, a kot politik

⁹ Prim. Rudolf Bičanić, *Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici*, Zagreb 1952, posebno poglavje *Ilirski pokret i kapitalizam*, str. 127—140.

¹⁰ Prim. Karol Rosenbaum, *Ideoví charakter Kollárových rozpráv o slovanskóej vzajemnosti*, v knjigi Ján Kollár, *O literárnej vzajemnosti*, Bratislava 1954, str. 105. Prim. tudi Fran. Wollman, *Slovanství v jazykově literárním obrození Slovanů*, Praha 1958, posebno poglavje *Ilyrismus*, 190—203.

¹¹ Prim. Ljudevit Gaj, *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisa*, Budim 1830. Ponatisnjeno v zborniku *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporeda (1790—1832)*, Zagreb, Gradja za povijest književnosti hrvatske 12 (1932), str. 221—235.

¹² Prim. Julius Heidenreich, *Kollár a »nářečí ilyrské«*, v knjigi *Slovanská vzajemnost 1836—1936*, Praha 1938, 96—125.

še manjši.«¹³ Spoliliziranaost ilirskega gibanja v njegovem poznejšem razvoju, ki je povzročil predvsem močan madžarski pritisk, kot tudi dejstvo, da je približno v istem času sprejemala večina zagrebških ilircev — z izjemo taktizirajočega Gaja in načelnega nasprotnika Vebra-Tkalčevića — z odobravanjem Štúrovo¹⁴ odcepitev, sta bila pravzaprav že usmerjena proti smislu Kollárjeve ideje. Misli o slovanski vzajemnosti, kot jo je pojmoval Kollár, pa je ostal najbolj zvest Stanko Vraz, čeprav se je tudi on po nekakem omahovanju končno sprijaznil z zgodovinsko upravičenim korakom Slovakov. Edini med vodilnimi predstavniki ilirizma, ki pa ni bil hrvatskega rodu, se je pridružil Kollárju za trajno in brez pridržkov.

Če raziskujemo vpliv Jana Kollárja na slovanski jug s stališča literarnega procesa v posameznih južnoslovanskih književnostih, se srečujemo s takimi različnimi stopnjami, s kakršnimi so Slovenci, Srbi in Hrvati sprejemali idejne sestavine Kollárjevega nauka. Najmanj opazen je Kollárjev vpliv v slovenski poeziji; v srbski je že očitnejši, sorazmerno najbolj pa se je pokazal v poeziji hrvatskih ilircev. Ni pa mogoče reči, da bi bil v kateri od teh narodnih književnosti Kollár privlačen in sugestiven vzor, če mislimo (z izjemo Stanka Vraza) predvsem na pesniško ustvarjanje njihovih glavnih predstavnikov, ki je umetniško najčistejše in najpristnejše vsebovalo vse, kar je posameznim južnoslovanskim književnostim prinašal družbeni razvoj, posebno potreba po narodno in socialno-osvobodilnem boju. Kollár ni globlje vplival ne na Prešerna ne na Njegoša in Radičevića, prav tako tudi ne na Ivana Mažuranića.¹⁵ Glede na osnovne razvojne tendence, ki so določale prerodni literarni proces tako pri Srbih in Hrvatih kot pri Slovencih, Kollárjevo delo s svojimi značilnostmi ni imelo niti globljih možnosti za tak vpliv. Kljub tem ali onim narodnim in individualnim razlikam in kljub davku, ki so ga plačali starejšim klasicističnim tradicijam, je namreč raslo pesniško delo vseh teh južnoslovanskih avtorjev iz intimnega sožitja z domačim slovstvom, nanje ga je vezala ne samo miselna vsebina, ampak tudi podoba in izraz. Za vse omenjene pesnike je nadalje značilno, da jim je največja opora v prizadevanju po osebnem pesniškem slogu bila prav ljudska pesem in da so šele z naslonitvijo nanjo praviloma dosegali ustvarjalni uspeh. Zato je bilo razumljivo, zakaj Kollárjeva poetika, ki je nihala med klasicističnim in romantičnim pojmovanjem poezije in je poskušala obe sestavini uskladiti (ne da bi bila sama črpala iz prerodnih virov ljudske pesmi), ni mogla pri nobenem od njih zapustiti globljih sledov. Vsi ti pesniki so bili vsak po svoje idejno in umetniško usmerjeni k ciljem, ki so presegali Kollárjev program slovanske literarne vzajemnosti. In čeprav se je pri vsem prizadevanju za narodno individualnost oglašala v njihovih delih tudi misel na višjo južnoslovansko zvezo — najbolj

¹³ V pismu z Dunaja D. Rakovcu. Natisnjeno v knjigi *Gradja za povijest književnosti hrvatske* 3 (1901), str. 254. Pismo je z dne 30. 7. 1837. Georgijević v svoji študiji (na str. 80) napačno navaja, da gre za pismo Babukiću.

¹⁴ Prim. Karel Paul, *Štúrovo schizma a Gajeva myšlenka národního sjednocení jihoslovanského*. Čas. Muzea král. česk. 96 (1922), str. 247 sl.

¹⁵ Prim. Francé Kidrič, *Prešeren I*, posebno str. 377 sl. Miodrag Popović, *Jedna pesma i jedna epoha*, Beograd 1954, posebno 73—113. Antun Barac, *Mažuranić*, Zagreb 1945. Anton Slodnjak, *Slovenska romantična poezija (1830—1848) v odnosu do slovanskih in neslovanskih literatur*, Slavistična revija 11 (1958) 1—18.

zvzišeno v Mažuraničevem epu *Smrt Smail age Čengića* — je ta izvirala iz drugih, ne Kollárjevih virov.¹⁶

Tako je tudi na slovanskem jugu doletela Kollárja usoda pesnikov, ki jih bolj slave, kot posnemajo, katerih pojav in osebni zgled sta večja in bolj življenjska kot lastno pesniško ustvarjanje. Tega dejstva ne ovrže niti ugotovitev, da so v slovenskih, srbskih in predvsem hrvatskih časopisih od 20. do 50. let 19. stoletja tiskali Kollárjeve pesmi v prevodu in izvorniku. Njihov izbor pa je bil slučajan, ni dokazoval nepremišljenega namena pa tudi ne bolj skristaliziranega odnosa do Kollárja. Vsi ti dokazi o zanimanju za Kollárja in njegovo delo sicer pričajo, da je v drugi četrtini 19. stoletja bil tudi na slovanskem jugu močan kult pesnika Slave hčere, vendar je šlo zgolj za kult, nikakor pa ne za življenjski zgled, ki bi spodbujal pesnike, da bi mu sledili.

O pravem literarnem vplivu Kollárjevega dela na južnoslovanske pisatelje je mogoče govoriti samo v zvezi s književno produkcijo hrvatskih ilircev. Dela teh pesnikov in pisateljev (Preradovića, Kukuljevića, Utješinovića, Bogovića i dr.) dolgujejo Kollárju v glavnem slovanski patos, manj pa obliko in način izražanja. Posebno mesto med njimi ima ustvarjalno delo Stanka Vraza, »Ilira iz Štajera«, in to tako v slovanskem kot v »ilirskem« (hrvatskem) jeziku. Če je v Vrazovih mladostnih delih, pisanih še v vzhodnoštajerskem narečju rodne pokrajine in pozneje celo v nekakem skonstruiranem vseslovanskem jeziku, Kollárjev vpliv docela jasen, je to očitno v zvezi z nekritičnim navdušenjem mladega Vraza za Kollárjev nauk v njegovem celotnem obsegu. Kollárjevega vpliva se tudi v svojem kasnejšem razvoju ni osvobodil, o tem pričajo tako njegova lastna priznanja (v korespondenci in ob drugih priložnostih) kot njegovo pesniško ustvarjanje v ilirskem jeziku in duhu in končno tudi vrednotenje samega Kollárja: »*Vy jeste vzájemost a národního slavjanského ducha nejlépe pochopili a v dělách svých vyrazili.*«¹⁷

Toda medtem ko v nekaterih mladostnih Vrazovih delih meji ta vpliv mnogokrat že na epigonstvo in gre Vrazov davek Kollárju tako daleč, da prevzema iz njegove poezije ne samo idejno vsebino in obliko soneta, ampak kar posamezne misli, pesniške podobe in celo češke besede, pa se v nadaljnjem razvoju Vraz postopoma osvobaja prevelike odvisnosti od Kollárjeve poetike in odkriva lastni individualni izraz in obliko.¹⁸ Kollárjev vpliv je seveda opazen tudi v najbolj slovečem Vrazovem delu, v štiridelnem ciklu *Djulabije*, ki po svojem osnovnem idejno umetniškem pojmovanju spominjajo na Kollárjevo *Slave hčer*. Tako kot pesnik *Slave hčere* povezuje tudi avtor *Djulabij* svojo ljubezen do ljubljenega dekleta z ljubeznijo do zaslužnjene domovine, v obeh se mešajo in prepajajo erotične prvine z domovinskimi; v obeh primerih čutita avtorja potrebo dodati k svojima stvaritvama v pojasnilo obsežen komentar. Toda kljub osnovnemu soglasju v koncepciji in kompoziciji, kljub temu ali onemu skupnemu motivu ali podobi so *Djulabije* samoniklo pesniško delo, v katerem se je uveljavila tako ustvarjalčeva narodna posebnost kot njegova lastna pesniška individu-

¹⁶ Prim. Antun Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*. Knjiga I. *Književnost ilirizma*, Zagreb 1954, posebno 218—223.

¹⁷ Kollár v pismu Vrazu iz Pešte 4. 4. 1843. Prim. Milivoj Šrepič, *Kollárovi dopisi*, Viena 25 (1893) 351—354. Prim. tudi *Dopisy československých spisovatelů Stanku Vrazovi a Ljudevitu Gajovi*, Praha 1923, 19.

¹⁸ Prim. Anton Slodnjak, *O Stanku Vrazu kot slovenskem književniku*, v knjigi *Stanko Vraz, Slovenska djela I—II*, Zagreb 1952. O Stanku Vrazu kot slovenskem pesniku, *Slavistična revija* 3 (1950) 65—90.

alnost.¹⁹ Pobude, prevzete od Kollárja, je Vraz preoblikoval v duhu domače literarne tradicije in po lastni pesniški zmožnosti, pri tem je v nasprotju s Kollárjem uporabil v umetniški zgradbi Djulabij predvsem bogasto ljudske poezije. Oblika soneta, ki jo je uporabil Kollár, ni ustrezala njegovemu ustvarjalnemu namenu in okusu, glede na celotno ubranost pesmi se mu je morala zdeti tuja in neorganska prvina. V težnji po stilni in kompozicijski enostnosti si je Vraz zato raje izbral obliko krakovjaka, ki ga je poznal tako iz češkega pesništva (Lenger, Čelakovský) kot tudi neposredno iz zbirk poljske kljudske poezije. S tem je dosegel veliko večjo skladnost med vsebino in obliko kot Kollárjevo delo. In če je bila v zvezi s Slave hčerjo izrečena kritična sodba, da se namreč »Kollárju mešajo koncepti — filološko začne pesnikovati in pesniško filologizira«, je ostal Vraz v svojih Djulabijah vselej in povsod v polni meri pesnik.²⁰

5.

Če sedaj raziskujemo vzroke, ki so vplivali na to, da je na slovanskem jugu izzvalo Kollárjevo delo najprodnornejši odziv prav pri Hrvatih, nam ne zadošča, če imamo pred očmi samo Kollárjevo delo. Subjektivni pogoji, ki jih je dajalo to delo v upoštevanjem Hrvatov, spoznanjem njihove problematike in s programom slovanske vzajemnosti, še niso mogli biti sami po sebi poročilo za tako intenzivno recepcijo. Ko bi bilo tako, potem bi moral biti Kollárjev vpliv največji pri Srbih, do katerih je pesnik Slave hčere in ideolog slovanske vzajemnosti gojil največ simpatij in razumevanja in jim je tudi v svojem delu med vsemi južnimi Slovani povestil največ pozornosti. Tudi dejstvo, da se je Kollár osebno poznal z Gajem in drugimi predstavniki ilirskega gibanja, samo po sebi ne more pojasniti bistva te recepcije. Glavni vzroki za njen obseg in intenzivnost so bili druge vrste. Do njihove ugotovitve pridemo, če razčlenimo konkretno zgodovinsko situacijo hrvatskega preroda v drugi četrtini 19. stoletja, torej v času, ko so se med Hrvati širile Kollárjeve misli in nazori. Odločilen faktor pri tem so bile aktualne družbene potrebe ilirizma in smotri, h katerim je bilo usmerjeno to gibanje.

V začetku 30. let 19. stoletja je bila prerodna situacija na Hrvatskem dokaj drugačna kot v domačem češko slovaškem okolju, iz katerega je raslo Kollárjevo delo in ki mu je bilo predvsem namenjeno. Bila pa je tudi drugačna kot v drugih predelih na slovanskem jugu, najsi so ti spadali k avstrijski državi ali ne (Srbi v kneževini). Zaradi celotne zaostalosti ekonomsko-socialnega razvoja na Hrvatskem, ki je bilo sestavni del ogrskih dežel habsburške monarhije, je vse do polovice 30. let tu potekal prerodni proces zelo počasi; jezikovno-literarni proces, izhajajoč iz njega, je do tega časa zaostajal tako za sodobnim češkim prerodom kot do neke mere tudi za srbskim in slovenskim. Šibkemu prerodnemu procesu je ustrezala tudi stopnja narodne zavesti pri Hrvatih. V 30. letih, ko so iz Kollárjevih spisov začeli k njim prodirati misli o veličini Slovanov in program slovanske literarne vzajemnosti, so stali

¹⁹ Prim. Karel Paul, *Jan Kollár a Stanko Vraz. Výroční zpráva c. a k. české reálky pražské na Novém městě za školní rok 1909—1910*, Praha 1910, str. 3—12. Prim. tudi Branko Drechsler, *Stanko Vraz*, Zagreb 1910.

²⁰ Prim. František Bílý, *Korespondence a zápisky F. L. Čelakovského II*, Praha 1910. Izrek je iz pisma Čelakovskega Kamarytu.

hrvatski buditelji pred nujnostjo, da si najprej šele ustvarijo jezikovne in literarne pogoje za lastno prerodno dejavnost, medtem ko so na Češkem, deloma pa tudi na Slovenskem in v obeh srbskih območjih, te rezultate (glede na ugodnejše pogoje zgodovinskega razvoja) dosegli v različni meri že po prizadevanju prejšnjih buditeljskih generacij. V takih okoliščinah, ko je bilo hrvatsko narodno gibanje še vedno v povojih, ko se je prerodno delovanje šele začelo razvijati na širši ljudski osnovi in ko je v začetnem navdušenju mladih ilircev bil njihov buditeljski program le malo izkristaliziran, so postali Kollárjevi nazori pomembna sestavina ideologije ilirskega gibanja. Slovanski patos Kollárjeve poezije in njegov program slovanske literarne vzajemnosti sta bila v pomoč potrebam hrvatskega preroda v takratni etapi njegovega razvoja. Predstava o številčni moči združenih Slovanov in o njihovem vzvišenem poslanstvu je pomagala ilirskim buditeljem premagovati občutek narodne šibkosti in je krepila njihovo narodno zavest in samozavest v času, ko je bil položaj ilirizma še dokaj negotov; Kollárjev program slovanske vzajemnosti, ki je upošteval samo en južnoslovanski »rod« in »jezik«, pa je opravičeval unifikacijska prizadevanja ilircev.

V zaostalih hrvatskih razmerah je tako Kollárjevo delo vplivalo še naprej samo s svojimi pozitivnimi stranmi, za ilirce je ohranilo predvsem domoljubno vzgojni in narodno spodbujevalni pomen, medtem ko je v domačem kulturnem prostoru (podobno kot v drugih razvitejših slovenskih okoljih) ta čas že začelo izgubljati aktualnost in prepričljivost. Skladno z novimi problemi in nalogami, ki jih je s seboj prinašal naprednejši štadij prerodnega procesa, so namreč začele tam čedalje bolj prihajati na dan nekatere nevarnosti po Kollárjevo dojetega slovanstva, iluzorne, nerealne poteze. In medtem ko je na Češkem in na Slovenskem razen tega prišlo do krize slovanske misli, ki jo je izzvala poljska novembrska vstaja, je bilo Kollárjevo delo zmožno med ilirci vzdrževati prvotno slovansko orientacijo v buditeljskem delovanju brez resnejših razpok tudi še po letu 1830.

Nič drugačna ni bila situacija v literarnem razvoju; medtem ko so se na Češkem in v Sloveniji že sredi 30. let pojavili posamezni poskusi (Prešeren, Mácha), da bi v poeziji zajeli subjektivno situacijo človeka, izpostavljenega sodobnim družbenim nasprotjem in življenjskim krizam, je bila pesniška produkcija ilircev, ki se je ravno v tem času šele začela uspešneje razvijati, po Kollárjevem zgledu in v njegovem duhu v celoti narodnopreredno in vzgojno usmerjena.

Toda tudi v razvoju hrvaškega preroda je morala prej ali slej nastopiti situacija, ki je izsilila bolj kritičen odnos do Kollárja. To se je zgodilo takoj, kakor hitro so namesto zgolj jezikovno literarnega programa nastopili konkretni politični cilji. In res so se tudi med ilirci pojavili Kollárjevi kritiki. Na njihovem začetku je bil sam Gaj s svojim slovečim izrekom, ki smo ga že citirali. Tu so se seveda mogli uveljaviti tudi Gajevi osebni vzroki in občutki. Do načelne in prodorne revizije Kollárjevega slovanstva pa je prišlo šele v zvezi s Štúrovo odcepitvijo, ki jo je večina ilircev sprejela s soglasjem, če ne celo s simpatijami. Ta revizija kollarizma pa še ni pomenila (podobno kot pri Slovakihih samih) popolnega nazorskega razhajanja s Kollárjem; o tem pričča potek diskusij v ilirskem in slovaškem tisku v letih 1845—48.

Misli in nazori, ki so se oglašali v polemikah o upravičenosti Štúrovih emancipacijskih prizadevanj tako pri Slovakah kot pri njihovih pristaših na slovan-skem jugu, niso bili novi. V bistvu z istimi argumenti je že nekaj let poprej zagovarjal Prešeren (v korespondenci z Vrazom) svojo odločitev, da bo nada-ljeval tudi v neugodnih pogojih delo za slovenski prerod: za povzdigo sloven-skega jezika in literature. Do podobnih zaključkov kakor Prešeren in Štúr je prišel kasneje tudi Havlíček, čeprav je v politični praksi vztrajal še nadalje na stališču češkoslovaške in ilirske enotnosti. V znamenitem članku *Slovan a Čech* (iz leta 1846), ki je obračun s tradicionalnim kollarjevskim pojmovanjem Slovanov in slovanstva, je jasno izjavil, da »*Slované, totiž Rusové, Poláci, Češi, Ilyrové atd. nejsou jedním národem*«, ampak vrsta samostojnih, samosvojnih narodov.²¹

Zgodovinska vloga Jana Kollárja v jezikovno literarnem prerodu južnih Slovanov je bila torej po marsikateri strani tehtna in pomembna. Kollárjeva pesniška in teoretična dela so skupaj z njegovim neposrednim vplivom na nekatere pomembne prerodne delavce prispevala k medsebojnemu zблиževanju Čehov, Slovakov in južnih Slovanov in so pogosto posegla tudi v njihov pre-rodni proces. Pri tem pa Kollárjev vpliv — tako ideološki kot čisto literarni — ni imel sam po sebi vselej pozitivnega, naprednega pomena, kot o tem priča njegova usoda v slovenskem okolju, kjer je bila Kollárjeva koncepcija slo-vanske vzajemnosti s stališča narodnostnega prizadevanja Slovencev dokaj problematična, celo naravnost škodljiva.

Obseg in značaj sprejema Kollárjevega dela, njegova intenzivnost in pomen so bili torej tudi na slovenskem jugu odvisni od dveh osnovnih faktorjev, natančneje povedano — od njunega medsebojnega soglasja: od *subjektivnih* pogojev, ki jih je vsebovalo samo Kollárjevo delo, predvsem pa od *objektivne* zgodovinske situacije v tej ali oni narodni skupnosti in njeni literaturi, h kate-rima je bilo usmerjeno Kollárjevo delo — od družbenih razmer znotraj te sprejemajoče literature.

Prevedla Božena Orožen

Gregor Kocijan, Jože Koruza, Matjaž Kmecl

Pedagoška akademija v Ljubljani
Filozofska fakulteta v Ljubljani

SLOVENISTIČNO LITERARNO ZNANJE NA ZAČETKU STROKOVNE POTI

Naš namen je bil, da bi s posebno anketo vsaj približno ugotovili pglavitna področja literarnozgodovinskega študija, ki jih študentje manj poznajo in ki bi jim zato morali v nadaljnjem vzgojno-izobraževalnem procesu na višji in visoki

²¹ Prim. *Karel Havlíček Borovský, politik a novinář* (Vybor z díla), Praha 1956, 32—33.

šoli posvetiti več pozornosti. Da ne bo nepotrebnih očitkov in napačnega tolmačenja, naj takoj v začetku povemo, da se zavedamo pomanjkljive vrednosti ankete in da smo se zato skušali izogniti vsakršnemu absolutiziranju in neupravičenemu posploševanju. Ugotovitve so samo opozorilo, kje se pri slušateljih prvega letnika slovenistične skupine na pedagoški akademiji in filozofski fakulteti v Ljubljani kažejo večje ali manjše praznine v znanju. Nič manj pomembno pa se nam ne zdi, če bi izsledki ankete opozorili tudi srednješolske učitelje in druge dejavnike, ki kakorkoli lahko vplivajo na učno-vzgojni proces v srednji šoli, kje so vrzeli, ki bi jih bilo dobro v prihodnje odpraviti.

Za hkratno anketiranje na pedagoški akademiji in filozofski fakulteti smo se odločili zato, da bi videli, ali so med na novo vpisanimi študenti na eni in drugi ustanovi opazne večje razlike v poznavanju gradiva, ki ga obravnava anketa, ali pa je raven pri obeh skupinah približno enaka. Po naši sodbi anketa ni bila prezahtevna, nasprotno, lahko bi trdili, da je prilagojena poprečju. To je treba pri končnem vrednotenju rezultatov tudi upoštevati. Anketa je bila anonimna, zajela pa je 74 študentov prvega letnika na pedagoški akademiji in 94 študentov I. letnika na filozofski fakulteti.

ANKETNI VPRAŠALNIK

I.

1. Kakšno srednjo šolo ste končali?
 - 1 — gimnazijo
 - 2 — pedagoško gimnazijo
 - 3 — srednjo vzgojiteljsko šolo
 - 4 — drugo srednjo šolo, katero
 - 5 — nimam popolne srednje šole
2. V katerem kraju ste končali srednjo šolo (npr. Ljubljana, Celje ipd.)
3. Do katerega dela predmeta »slovenski jezik in književnost« čutite večje nagnjenje?
 - 1 — do jezika (lingvistika)
 - 2 — do književnosti (literarna zgodovina in teorija)
 - 3 — do obeh enako
 - 4 — do nobenega ne čutim posebnega nagnjenja
4. Katera umetnostna zvrst vas poleg literature prav posebej zanima? (Možnih je več odgovorov.)
 - 1 — glasba
 - 2 — upodabljaljoča umetnost
 - 3 — film
 - 4 — balet
 - 5 — kaj drugega, kaj
5. Katere pregledne slovenske slovstvene zgodovine poznate?
(Navedite avtorja in naslov dela.)
6. Navedite literarne revije, ki izhajajo na Slovenskem:
7. Katere literarne revije prebirate?
 - 1 — redno
 - 2 — občasno
 - 3 — nobene

II.

8. Kateri je najstarejši zapisani tekst v slovenščini?
 - 1 — stiški rokopis
 - 2 — brižinski spomeniki
 - 3 — celovski ali rateški rokopis
 - 4 — starogorski rokopis

9. Kdo je napisal prvo slovensko knjigo?
 - 1 — Tomaž Hren
 - 2 — Jurij Dalmatin
 - 3 — Primož Trubar
10. Katerega leta je izšla najpomembnejša publikacija slovenskega protestantizma — Dalmatinov prevod celotne Biblije?
 - 1 — 1550 (1551)
 - 2 — 1584
 - 3 — 1582
11. Kaj je izdal kapucin Janez Svetokriški (Tobija Lionelli)?
 - 1 — zbirko pridig
 - 2 — slovar
 - 3 — cerkveno pesmarico
12. Kdo je napisal komedijo Županova Micka?
 - 1 — Valentin Vodnik
 - 2 — Žiga Zois
 - 3 — Anton Tomaž Linhart
13. Pesem »Slovo od mladosti« je napisal:
 - 1 — Stanko Vraz
 - 2 — Jovan Vesel Koseski
 - 3 — France Prešeren
14. Kako se imenuje Prešernova pesniška zbirka?
 - 1 — Pesmi za pokušino
 - 2 — Poezije
 - 3 — Sonetni venec
15. Almanah, v katerem je France Prešeren objavil precej svojih pesmi, se je imenoval:
 - 1 — Pisanice
 - 2 — Kranjska čbelica
 - 3 — Mladika
16. Razpravo »Napake slovenskega pisanja« je napisal:
 - 1 — Fran Levstik
 - 2 — Janez Trdina
 - 3 — Fran Erjavec
17. Povest »Rokovnjači« sta napisala:
 - 1 — Kersnik in Tavčar
 - 2 — Jurčič in Levstik
 - 3 — Jurčič in Kersnik
18. Ciklus pesmi »Stara pravda« je spesnil:
 - 1 — Simon Gregorčič
 - 2 — Simon Jenko
 - 3 — Anton Aškerc
19. Prvo slovensko izvirno povest v prozi »Sreča v nesreči« je napisal:
 - 1 — Josip Jurčič
 - 2 — Janez Cigler
 - 3 — Janez Trdina
20. Obkrožite troje Kersnikovih del:
 - 1 — Jara gospoda
 - 2 — Med gorami
 - 3 — Domen
 - 4 — Kmetske slike
 - 5 — Lepa Vida
 - 6 — Cvetje v jeseni
 - 7 — Agitator
 - 8 — Božidar Tirtelj
 - 9 — V Zali
 - 10 — Izza kongresa

21. V satirični pesmi »Firduzi in derviš« je Anton Aškerc napadel svojega in Gregor-
 čičevega velikega nazorskega nasprotnika:
 1 — Antona Medveda
 2 — Josipa Stritarja
 3 — Antona Mahničā
22. V 80 letih sta na Slovenskem začeli izhajati dve literarni reviji; okrog ene so se
 zbirali liberalno usmerjeni pisatelji, pri drugi pa so sodelovali katoliško opredeljeni.
 Kako se imenujeta reviji?
23. Označite pravilno časovno razporejene pesnike in pisatelje:
 1 — France Prešeren, Anton Aškerc, Valentin Vodnik, Fran Levstik
 2 — Fran Levstik, Anton Aškerc, Valentin Vodnik, France Prešeren
 3 — Valentin Vodnik, France Prešeren, Fran Levstik, Anton Aškerc
 4 — Anton Aškerc, Fran Levstik, Valentin Vodnik, France Prešeren
24. Kaj je značilno za BASEN kot književno vrsto (obkrožite ustrezne predloge):
 1 — da jo sestavljajo štiri štirivrstične kitice
 2 — dramska zgradba
 3 — da je poučna
 4 — da je kratka
 5 — da je polna tragičnih preobratov
 6 — da se v njej živali obnašajo kot ljudje
 7 — da je obvezno napisana v verzih
25. Od kod naziv za ROMAN (ustrezno obkrožite):
 1 — iz prvotne oznake za značilno zgodnjeromantično pripoved
 2 — iz prvotne oznake za vsak tekst, napisan v romanskem, ne latinskem jeziku
 3 — iz prvotne oznake za nacionalni ep pri Romih (Ciganih)
26. Napišite metrične sheme tehle verzov:
 Ta črni plašč vam je v zasmeh:
 Oznanil je včeraj pri cerkvi birič:
 Trgal rože sem rudeče:
 Nisi je v glavo dobil, si dobil le slovenščino v kremplje:
27. Napišite metrično shemo italijanskega (laškega) enajsterca v Prešernovi adaptaciji
 (verz sonetov, tercín itd.):
28. Katera rimanih dvojic sodi v pojem ženske (šibke) rime:
a kako	b kolesa	c nosimo
nebo	telesa	prosimo

Kot je razvidno iz anketnega vprašalnika, je ta razdeljen na dva dela: prvi obse-
 ga vprašanja, ki naj pokažejo nekatera nagnjenja anketiranih (pomembna za
 nadaljnji študij) in deloma opozorijo tudi na splošno razgledanost slušateljev,
 drugi del pa vsebuje vprašanja, ki terjajo poznavanje zlasti pozitivnih dejstev
 s področja, ki ga bodo slušatelji podrobneje študirali v prvem letniku. V anketi
 ni vprašanj, ki bi zahtevala izrekānje sodb, ocen, mnenj, oznak in podobnih
 miselno-kritičnih operacij. Za začetek se je avtorjem ankete zdelo dovolj, če bi
 ugotovili raven poznavanja najbolj splošnih, vendar kolikor toliko markantnih
 dejstev iz obdobja od začetka slovenske književnosti do konca 19. stoletja. V
 prihodnje bomo skušali anketo izpopolniti in ji dodati nekoliko zahtevnejša
 vprašanja, ki bodo terjala več znanja in sposobnosti za sintetične sodbe ter
 zmožnost povezovati posamezne vsebinske prvine v pregledne celote.

Na podlagi ankete lahko sklepamo, da je 64 % (ali 47) anketiranih študentov na
 pedagoški akademiji (odslej PA) in 97 % (ali 92) na filozofski fakulteti (odslej
 FF) končalo gimnazijo in pedagoško gimnazijo. Na FF sta samo dva končala
 drugačno srednjo šolo, medtem ko jih je na PA 21 ali 28 %, 6 ali 8 % pa jih je
 brez popolne srednje šole. Glede na kraj, kjer so anketirani končali srednjo šolo,

izsledki kažejo, da je med anketiranimi študenti na PA 34 ali 45 % takih, ki so obiskovali srednjo šolo v Ljubljani, na FF pa jih je prav tako 34 ali 36 %; v Mariboru na PA 3 ali 4 % in na FF 12 ali 13 %, v Celju na PA 6 ali 8 % in na FF 8 ali 9 %, medtem ko je v drugih krajih na PA 31 ali 42 % in na FF 40 ali 42 %.

V obeh skupinah je vidno izrazito nagnjenje do književnosti in literarne zgodovine (PA 49 ali 66 % in FF 72 ali 76 %), preostali skupini pa imata znatno manj pristašev: do jezika čuti večjo nagnjenje 7 ali 9 % anketiranih na PA in 6 ali 6 % na FF, do obeh delov predmeta »slovenski jezik in književnost« enako pa 17 ali 23 % na PA in 16 ali 17 % na FF (med anketiranimi na PA je eden izjavil, da ne čuti do nobenega dela predmeta posebnega nagnjenja). Očitno je, da je zanimanje za študij književnosti in literarne zgodovine večje, vendar pa se nam zdi, da tudi manjši interes za lingvistiko (po dosedanjih izkušnjah) ni zunaj normalnih meja.

Zanimanje za druge umetnostne zvrsti — poleg književnosti — ki naj bi jih študentje slovenskega jezika in književnosti poznali v čim večji meri, je izrazito usmerjeno samo na eno izmed umetnostnih področij in le pri manjšem številu anketiranih na dve ali celo tri. Pri obeh skupinah je v ospredju glasba (PA 47 ali 64 % in FF 60 ali 64 %), upodabljaljoča umetnost in film pa sta približno na isti ravni (PA 34 ali 45 % in 32 ali 43 %; FF 34 ali 36 % in 39 ali 41 %), medtem ko je interes za druge umetnostne zvrsti in dejavnosti domala neznamen. (Eden med anketiranimi študenti na PA in dva na FF so izjavili, da jih ne zanima prav nobena umetnostna zvrst.) Ker je vprašanje zahtevalo odgovor, kaj anketirane »prav posebej zanima«, bi bilo seveda narobe, če bi iz odgovorov sklepali, kakšna je razgledanost anketiranih po posameznih umetnostnih področjih. Zanimalo nas je namreč le nagnjenje, ne pa stopnja razgledanosti, čeprav se po pravilu to dvoje med seboj pogojuje.

Iz odgovorov na peto anketno vprašanje je očitno zlasti eno: kako skromno poznavanje pregledov slovenske slovstvene zgodovine so anketirani prinesli iz srednje šole. Obenem smo tudi lahko neprijetno presenečeni, ker se tisti kandidati, ki so se odločili za študij obravnavane stroke, niso pred prihodom na visokošolska zavoda nekoliko bolj pripravili. 20 ali 27 % na novo vpisanih-anketiranih na PA in 39 ali 41 % na FF ni navedlo niti enega pregleda. Za preostale na PA pa velja: dobra polovica je navedla bolj ali manj popolne naslove in avtorje (najpogosteje srečamo Janka Kosa Pregled slovenskega slovstva, Miroslava Ravbarja in Stanka Janeža Pregled slovenske književnosti, Francke Varlove Naši književniki in njihova dela, Antona Slodnjaka Slovensko slovstvo idr.); poleg tega so anketirani navedli npr.: samo Zgodovina slovenskega slovstva (večkrat), Slovenska književnost, samo Slodnjak, Ravbar, Literarna zgodovina, Kos: Jezik in slovstvo, Kos: Pregled slovenskega knjižnega jezika, Levstik: Popotovanje iz Litiije do Čateža, Hegel: Estetika, Vidmar: Pregled slovenskega jezika itd. Na FF je od 55 anketiranih, ki so tako ali drugače odgovorili, 35 pravilno navajalo Janka Kosa Pregled slovenskega slovstva, 21 Antona Slodnjaka Slovensko slovstvo, Obrazi in dela slovenskega slovstva ali Zgodovina slovenskega slovstva, medtem ko je drugo takole zapisano: Pregled Zadavec-Pogačnik, Zadavec, Kidrič, Grafenauer, Ravbar, Paternu, Janežič, Kopitar, Prijatelj, Koruza, Naša beseda, Toporišič: Slovenski knjižni jezik, Primož Ramovš: Pregled

zgodovine slovenske književnosti, Antologija slovenske poezije, Iz roda v rod duh išče pot, nekatera dela Vidmarja itd.

Tudi poznavanje literarnih revij, ki izhajajo na Slovenskem, se je izkazalo za zelo pomankljivo. Od anketiranih na PA jih 37 ali 50 % ni navedlo nobene, na FF pa 26 ali 28 %. Nadalje je na PA 17 anketiranih navedlo Sodobnost, 7 Probleme, 5 Prostor in čas, 2 Dialoge, nato pa sledijo Naši razgledi 10, Kondor 4, Nova mladika 4, Mlada pota 3, Zaliv 1, Svet knjige 1, Katedra 1, Književnost 1, Knjiga 1, Dom in svet 1 itd. Na FF je 31 anketiranih navedlo Sodobnost, 12 Probleme, 8 Prostor in čas, 7 Dialoge, nato pa Naši razgledi 6, Slovstvo in znanost 1, Literatura 1, Teorija in praksa 1, Dom in svet 1, Obzorje 1, Razgledi 1, Tovariš 1, Jana 1, Mladina 1, Slovenski razgledi 1 itd. Na vprašanje, katere literarne revije anketirani prebirajo, jih na PA ni odgovorilo 20 ali 27 %, da nobene pa 35 ali 47 % anketiranih; na FF je bilo takih anketiranih, kot smo jih navajali pri PA, 48 ali 51 %. Na PA redno prebirajo: Sodobnost 2 (občasno 7), Dialoge 1 (obč. 1), Probleme 1 (obč. 3), Prostor in čas 1 (obč. 2), Naše razglede 2 (obč. 5); na FF pa Sodobnost redno 6 (obč. 10), Dialoge 1 (obč. 3), Probleme 3 (obč. 6), Prostor in čas 1, Naše razglede 1 (obč. 3). Precejšnje število — zlasti pri prvem vprašanju — je tako pri prvi kot pri drugi skupini zapisalo tudi Jezik in slovstvo in Slavistično revijo; ker smo anketiranim prej povedali, da ti dve reviji ne spadata med zahtevane, smo navajanje podatkov s tem v zvezi izpustili.

Na splošno lahko trdimo, da so bili odgovori na vprašanja iz naše literarne preteklosti v znatno večji meri pozitivni, če seveda pri tem ne upoštevamo anketnih vprašanj št. 22, 25, 26, 27 in 28.

Na PA je 71 anketiranih odgovorilo, da so najstarejši zapisani tekst v slovenščini brižinski spomeniki (dva sta hkrati menila, da tudi rateški rokopis), 2 stiški rokopis in eden ni odgovoril; na FF se je 85 anketiranih odločilo za brižinske spomenike, 6 za stiški rkp., 2 za rateški in eden ni odgovoril.

Da je pisec prve slovenske knjige Primož Trubar, so na FF odgovorili vsi anketirani (94), medtem ko se je na PA eden odločil za Jurija Dalmatina. Več zmede je navrglo vprašanje, katerega leta je izšel Dalmatinov prevod biblije: za letnico 1550 se je odločilo 13 ali 17 % anketiranih na PA in 11 ali 12 % na FF, 10 ali 13 % na PA za leto 1582 in na FF 12 ali 13 %, prav pa je odgovorilo 48 ali 65 % anketiranih na PA in 62 ali 66 % na FF (niso odgovorili 3 na PA in 9 na FF).

V obeh skupinah je velika večina prisodila Janezu Svetokriškemu zbirko pridig: na PA 65 ali 88 % in na FF 78 ali 83 %; 6 na PA in prav toliko na FF je pripisalo avtorju cerkveno pesmarico in eden na PA oz. dva na FF slovar (ni odgovorilo 8 anketiranih na FF in 2 na PA).

»Županovo Micko« je napisal Anton Tomaž Linhart so na PA menili razen enega vsi, na FF pa sta samo dva prišteda to komedijo Valentinu Vodniku, preostali so prav odgovorili.

Pesem »Slovo od mladosti« ni delala težav, saj je na PA samo eden menil, da jo je spesnil Koseski, na FF pa sto jo dva pripisala Stanku Vrazu, kar je seveda prav, saj sta Prešeren in Vraz napisala pesem s takim naslovom (na FF dva anket. nista odgovorila).

Prešernova pesniška zbirka se imenuje »Poezije« je vedelo 71 ali 96 % anketiranih na PA in 84 ali 89 % na FF; 3 na PA in 7 na FF so menili, da je prav Sonetni venec, dva na FF pa celo Pesmi za pokušino (eden ni odg.).

Nekoliko slabši so bili odgovori na vprašanje, v katerem almanahu je precej svojih pesmi objavil France Prešeren: na PA je prav odgovorilo 65 ali 88 % anketiranih (8 je navajalo Pisanice, eden ni odgovoril), na FF pa 87 ali 92 % (5 Pisanice in 2 nista odg.).

Vsi anketirani na PA so vedeli, da je razpravo »Napake slovenskega pisanja« napisal Fran Levstik, medtem ko so na FF 3 menili, da jo je Janez Trdina (3 niso odgovorili).

»Rokovnjači« so bili za naše anketirane že nekoliko trši oreh in tako je v obeh skupinah po 14 anketiranih avtorstvo pripisalo dvojici Jurčič-Levstik (PA 19 % in FF 15 %), medtem ko je na PA 59 ali 79 % in na FF 77 ali 82 % slušateljev obkrožilo pravilno Jurčič-Kersnik (1 na PA in 3 na FF Kersnik-Tavčar).

Večja ali manjša zadrega je nastala pri naslednjih dveh vprašanjih: »Staro pravdo« je 5 anketiranih na PA uvrstilo med pesmi Simona Gregorčiča oz. Simona Jenka in podobno so 3 storili na FF (3 na PA in 4 na FF niso odg.); za »Srečo v nesreči«, prvo slovensko izvirno povest, pa je 5 slušateljev na PA menilo, da jo je treba poiskati v Jurčičevi ali Trdinovi bibliografiji in ne v Ciglerjevi, na FF se je tako opredelilo 6 anketiranih (2 na PA in 5 na FF ni odg.).

Pričakovanja, da bodo vsi anketirani brez napake določili troje Kersnikovih del, se niso izpolnila, saj so na PA 3 med Kersnikova dela šteli Tavčarjevo zbirko Med gorami (na FF 8), eden Jurčičevega Domna (na FF 4) in eden Božidarja Tirtljaja (na FF 2), 3 Tavčarjevo delo V Zali (na FF 4) in 6 Izza kongresa (na FF 3), 3 na FF pa so Kersniku pripisali tudi Lepo Vido oz. Cvetje v jeseni (2 na FF nista odg., 2 na PA pa sta določila samo dve deli).

Komu je bila namenjena pesem »Firduzi in derviš«, so v obeh skupinah v veliki večini vedeli; 5 na PA in 3 na FF pa so mislili, da je Anton Aškerc s to pesmijo napadel Josipa Stritarja oz. Antona Medveda (7 na FF ni odgovorilo).

Kot je razvidno iz ankete, anketiranim ne delajo preglavic le sodobne revije, marveč tudi tiste iz prejšnjega stoletja: med anket. na PA je samo 12 ali 16 % slušateljev vedelo, da je v osemdesetih letih začel izhajati Dom in svet, in 34 ali 45 %, da je Ljubljanski zvon, na FF pa 16 ali 17 % za DS in 43 ali 45 % za LZ. Ni odgovorilo: na PA 22 ali 30 % in na FF 34 ali 36 %, medtem ko so vsi drugi navajali napačne naslove. Med drugim so navedli: na PA — Dunajski zvon, Kranjska čbelica, Kmetijske in rokodelske novice, Sodobnost, Pisanice, Nova nada, Zora itd.; na FF pa — Kmetijske in rokodelske novice, Kranjska čbelica, Dunajski zvon, Vaje, Zvon, Sodobnost, Naprej, Slovenec, Slovenski narod, Mladika, Preporod itd.

Pravilno časovno razporejenih pesnikov in pisateljev v obeh skupinah samo po en anketirani ni obkrožil (2 na PA in 6 na FF ni odg.), preostali pa so poiskali ustrezno rešitev.

Anketirani slušatelji so pri vprašanju, kaj je značilno za basen, v pretežnem delu določali po tri lastnosti, precej pa jih je ostalo pri dveh ali celo pri eni.

Da je basen poučna, je menilo na PA 62 ali 84 % anketiranih in na FF 71 ali 75 %; da je kratka — na PA 52 ali 70 % in na FF 52 ali 55 %, in da se v njej obnašajo živali kot ljudje — na PA 69 ali 93 % in na FF 84 ali 89 %. Manjše število slušateljev je obkrožilo druge odgovore, 2 na FF pa nista poskusila odgovoriti.

Na PA so tisti, ki so poiskali pravilno rešitev, od kod naziv za roman, v manjšini — 27 ali 36 %, na FF pa v večini — 42 ali 44 %, 42 ali 57 % anketiranih na PA je bilo prepričanih, da je pravi odgovor: »iz prvotne oznake za značilno zgodnjeromantično pripoved«, na FF pa 38 ali 40 %. V vsaki skupini po dva sta iskala rešitev uganke v »prvotni oznaki za nacionalni ep pri Romih (Ciganih)«. Niso odgovorili: 3 na PA in 12 na FF.

Najtežja so bila za anketirane zadnja tri vprašanja. Za verz »Ta črni plašč vam je v zasmeh« je pravilno napisalo metrično shemo

na PA 31 ali 42 %, na FF 35 ali 37 % ank.;

brez odgovora: na PA 13 ali 17 %, na FF 45 ali 47 % ank.;

preostali so napisali napačno metrično shemo.

»Oznanil je včeraj pri cerkvi birič«:

pravilno — na PA 28 ali 37 %, na FF 26 ali 28 % ank.;

brez odgovora — na PA 20 ali 27 %, na FF 50 ali 53 % ank.;

preostali so napisali napačno shemo.

»Trgal rože sem rudeče«:

pravilno — na PA 21 ali 28 %, na FF 34 ali 36 % ank.;

brez odgovora — na PA 22 ali 30 %, na FF 53 ali 57 % ank.;

preostali so napisali napačno shemo.

»Nisi je v glavo dobil, si dobil le slovenščino v kremplje«:

pravilno — na PA 22 ali 30 %, na FF 17 ali 19 % ank.;

brez odgovora — na PA 31 ali 42 %, na FF 65 ali 69 % ank.;

preostali so napisali napačno shemo.

Še nekoliko slabši so odgovori pri naslednjem vprašanju, ki je terjalo, naj anketirani slušatelji napišejo shemo laškega enajsterca. Na PA ni odgovorilo 40 ali 54 % anketiranih, na FF pa 70 ali 74 %; prav je napisalo 13 (ali 17 %) slušateljev na PA in 12 (ali 13 %) na FF, preostali so odgovorili narobe. Žensko rimo je prav označilo 34 ali 45 % ank. na PA in 19 ali 20 % na FF.

Nekaj ugotovitev:

1. Niti en anketirani slušatelj ni v celoti pravilno izpolnil anketnega vprašalnika.

2. Iz izsledkov ankete je mogoče sklepati, da ni bistvenih razlik med anketiranimi na pedagoški akademiji in na filozofski fakulteti. Vidna pa je rahla prednost v prid slušateljev na PA.

3. Prav tako ni bistvenih razlik med tistimi, ki so obiskovali gimnazijo, in onimi, ki so končali kako drugo srednjo šolo. Izsledki so tudi pokazali, da krajevna določenost slušateljev (kje so obiskovali oz. končali srednjo šolo) pri izpolnjevanju vprašalnika ni bila relevantna.

4. Splošen vtis, ki nam ga pušča anketa, je:

— da slušatelji, ki so se odločili za študij slovenske književnosti na PA ali na FF, v večini primerov do prihoda na visokošolska zavoda verjetno niso dodatno študirali predmeta, ki so se mu namenili posvetiti (ali se vsaj razgledovali);

— da je bila razgledanost anketiranih po literarnem oz. literarnozgodovinskem področju v glavnem omejena le na najnujnejše v zvezi s šolskim poukom in s tistim, kar je bilo morebiti zapisano v zvezku;

— da poznavanje pomembnejših dejstev o slovenski literaturi pri kar precejšnjem številu anketiranih slušateljev, ki so začeli obiskovati PA ali FF, ni bilo na preveč visoki ravni in

— da je bila literarna teorija — zlasti pa metrika — za večino anketiranih neznano področje.

5. Primerjava rezultatov letošnje ankete z odgovori na ustrezna vprašanja v prejšnjih letih (to velja samo za filozofsko fakulteto, ker so bili študentje anketirani samo tam) nam kaže, da se raven pozitivnega znanja (obvladovanje najpomembnejših dejstev in pojmov) v zadnjih letih bistveno ni spremenila. Letos je opaziti le nekoliko več zanesljivosti v zgodovinskih dejstvih in manjše poznavanje metrike.

Jubilant

OSEMDESETLETNICA JOŽETA STABEJA

Ni vsakomur dano, da bi si naložil deveti križ. Jože Stabej si ga je 6. marca, kakor je pač navajen: zgodaj, natančno ob določeni uri je sedel k pisalni mizi na Inštitutu za slovenski jezik in delal do kosila, potem na kratek sprehod, nato pa spet k delu, ki se je zavleklo v pozen večer. Tako vsak dan zadnjih petindvajset let. Ko bi ne bilo tako, bi bili brez prenekatere pomembne razprave o naši preteklosti, slovensko slovarništvo pa bi ob Brezniku ne imelo strokovnjaka, ki bi kompleksno obvladal zgodovino slovenskega besedišča. Zaradi take vrste in načina dela je ostal Stabej na Slovenskem nekako v senci, zato pa se v tujih znanstvenih krogih vedno pogosteje omenja njegovo ime.

V Stabejevem dejanju in nehanju je nekaj, kar ga dela zanimivega in dragocenelega. Njegovo življenje razpada v tri skoraj nasprotujoča si obdobja: iščoča, obetajoča mladost, 35-letna pisarniška tlaka in šele nato 25-letna posvečenost znanosti. Že kot petošolec klasične gimnazije v Mariboru napiše kritiko Breznikove slovnice, izdaja dijaške liste, pripravlja slovnico domačega narečja, študira evropske jezike, prevaja, povezuje se s hrvaškim dijaštvom, vodi slovensko protialkoholno gibanje pa še in še išče ideale, za katere bi se bilo vredno bojevati. Toda Ljubljana mu obrne hrbet, zaradi pomanjkanja mora pustiti univerzo (slavistika in umetnostna zgodovina) in se zaposliti. Najprej si služi kruh

kot časnikar in kritik, potem pa se seveda bolj oddaljuje od začrtane poti. Dela kot politični organizator, vodja posredovalnice za delo, kot gradbeni in prometni strokovnjak. Ob okupaciji Maribora ga Nemci oropajo, zapro in z družino vred izselijo v Srbijo. Toda tudi po vrnitvi iz pregnanstva ne najde dela, ki si ga želi. Ukvarja se z organizacijo avtobusnega prometa in konča službovanje kot računovodja Javnega pravobranilstva v Ljubljani. Šele ko sreča Abrahama in se umakne v pokoj, začne uresničevati mladostne načrte. Na Inštitutu za slovenski jezik se zaposli honorarno, vzporedno pa obiskuje knjižnice, brska po arhivih, zbira gradivo in študira. Iz samouka ljubitelja se hitro oblikuje zgodovinar materialne in duhovne kulture in leksikograf.

Kot raziskovalec slovenskih značilnosti in posebnosti iz preteklih dob je objavil Stabej vrsto obsežnih in na vse strani dokumentiranih razprav, ki obravnavajo zlasti s kulturno-jezikoslovne strani razvoj slovenskega čebelarstva in gojenje krompirja, koledarništvo in mesečna imena, božjepotništvo, zgodovino kozolca ipd. Večina najobsežnejših del te vrste je še v rokopisu. Napisal je tudi nekaj literarnozgodovinskih člankov.

Kot leksikograf je izdal in komentiral oz. podrobno opisal več starejših slovarskih del (povečini v tujini): Bohoričevo slovnico, Enu malu besediše iz 1789, Pohlinovo Tu malu besediše treh jezikov in Glossarium slavicum ter Vodnikov nemško-slovenski slovar. Sodeloval je pri izdaji Megiserjevega štirijezičnega slovarja iz 1592. Pred izidom sta Megiserjev Thesaurus polyglottus in Dalmatinov Register. Podrobno je opisal delo in življenje mnogih slovenskih strokovnjakov, zlasti slovarnikov in čebelarjev, npr. J. Apostla, O. Cafa, G. Hermana, V. Pena, M. Zagajška, E. Rothschütza, J. Strgarja. V strokovnih revijah je objavil članke in razprave o posameznih slovenskih besedah in o slovenski leksikografiji nasploh.

Zadnji, a morda najpomembnejši Stabejev prispevek k slovenski znanosti ima obliko kartotečnega gradiva za zgodovinski slovar slovenskega jezika. Skozi Stabejeve roke je šlo skoraj milijon listkov, bodisi da je dela sam izpisal ali popravil in dopolnil prej opravljene izpise bodisi da je kako drugače odločujoče sodeloval pri ekscerpiranju. Gre za popolne izpise iz vseh pomembnih slovarjev od 16. do 19. stoletja, predvsem rokopisnih (Megiser, Hipolit, Vorenc, Apostel, Gutsman, Vodnik, Zagajšek, Pen), nekaterih slovnici in drugih za razvoj slovenskega jezika pomembnih del ter za izpis jezikovno-zgodovinskih podatkov iz Breznikovega izvoda Pleteršnikovega slovarja.

Pri teh opravilih je potrebna ne le največja natančnost v prepisu; obvladati je treba vse alfabete (bohoričica, dajničica, cirilica, gotica, grška pisava), prebiti se skozi težko čitljive pisave, razrešiti pripise, okrajšave, citate ipd. ter izdelati za vsak listek ustrezno, dostikrat zelo težko določljivo geslo. A ne samo to — tako delo lahko opravi le človek, ki ima najširšo humanistično izobrazbo in ki je sposoben in voljan delati kot stroj za nekaj, s čimer si pač ne more ustvariti imena, za nekaj, kar bodo morda znali zares ceniti šele tisti, ki bodo nekoč izdelovali zgodovinski slovar slovenskega jezika.

Zato Jožetu Stabeju ob osemdesetletnici življenja in petindvajsetletnici dela za slovenistično znanost: hvala.

Stane Suhadolnik
SAZU v Ljubljani

Zapiski, ocene in poročila

ŠE O SLOVENSKEM »PARADIŽU« IZ 17. STOLETJA

Tako imenovani »paradiž«, ali bolje, »hoja s paradižem«, kratka, na Adamovo in Evi-no zgodbo iz Geneze oprta igra v slovenščini, ki so jo v drugi polovici 17. stoletja v Ljubljani in njeni okolici uprizarjali gojenci jezuitskega kolegija, je v literaturi dobro znan.¹ Naše vedenje o tem zanimivem pojavu slovenske gledališke zgodovine temelji na nekaj podatkih iz latinsko napisanega jezuitskega diarija šolske prefektore (Diarium praefecturae scholarum), ki ga pod signaturo I/31r med drugo ljubljansko jezuitsko zapuščino hrani Arhiv Slovenije. Vedno gre za izrecno dovoljenje, ki ga je pater rektor dal nekaterim študentom, da so lahko »na večer šli (kot se reče) s paradižem« (»ut possint noctu ire [ut vocant] cum Paradiso«). To se je zgodilo v januarju leta 1657, 1659, 1660 in 1670 ter še februarja leta 1670. Dijake je k temu gnal nedvomno tudi socialni motiv; z uprizarjanjem te, na koledniške običaje navezujoče se igre so si mogli prislužiti kak prepotrebni drobiž (lahko si mislimo, da so bili iz revnejših družbenih slojev). Nedvomno je tudi, da hoja s paradižem ni vselej potekala na ravni, ki si jo je bil predstavljal kolegijski rektor, in da je pri tem prišlo tudi do nesprejemljivih nedostojnosti. V diariju je za leto 1659 pripisano, da so imeli slab uspeh. Naslednjega leta so se dijaki sicer vedli dobro in spodobno, a leta 1670 so patri prej prereševali osebe, ki so jim dali dovoljenje za uprizarjanje (bilo jih je osem), da se ne bi (morda zopet?) dogajalo kaj nespodobnega.

Vsekakor je več kot verjetno, da dijaki hoje s paradižem niso uprizorili samo v tistih letih, ki nam jih sporoča šolski diarij, ampak tudi prej in pozneje, le da jih v diariju niso evidentirali. Omenja jo tudi Valvazor v svoji Slavi vojvodine Kranjske (1689), in sicer v šaljivem poročilu o nekem kmetu spod lukovškega gradu, ki je s pomočjo v hudiča preoblečenega dijaka odvrnil svojo ženo od pijančevanja. Dosedanjim piscem o »paradižu« pa se je izmiznil še neki zapis v omenjenem diariju, ki potrjuje našo misel o pomislekih, ki jih je kolegijiško predstojništvo imelo o dijaškem »paradižu«: 7. januarja 1676 je bilo dijakom najstrože prepovedano, da bi uprizarjali igro, »imenovano paradiž«, tako na trgih po mestu kot zunaj mesta (»Interdic-

tum est omnibus studiosis sub gravissima poena, ne ludum, ut vocant Paradisi aut Fornicis, per urbis plateas, aut extra urbem agereant«²). To je torej zdaj zadnji neposredni podatek o igri; ta daje sklepati, da se je uprizarjanje nadaljevalo tudi po letu 1670, vendar ne z zaželenim učinkom. Po letu 1676 je bilo dijakom s kolegijske strani verjetno za vedno prepovedano, da bi še šli s »paradižem« po mestu in njegovi okolici, kar pa seveda ne pomeni, da se to kljub izrecni prepovedi vendarle ni dogajalo.

Kot smo omenili, je igranju »paradiža« botroval tudi socialni moment. V tem sklopu lahko ta pojav imamo le za enega izmed tiste psevdoliterarne in glasbene dejavnosti, s katero so si v kolegijemskem glasbenogledališkem delu usposobljeni dijaki zunaj šolskih zidov pridobivali dobrodošel postranski zaslužek. Iz drugih pripomb, zapisanih v omenjenem diariju, spoznamo, da so dijaki tudi ob drugih koledarskih priložnostih poskušali za miloščino na takšen ali drugačen način zabavati ljubljanske meščane. 30. junija 1676 je vodstvo vsem letnikom prepovedalo, da bi se ponoči z violinisti klatili po mestu in prirejali plese (»Prohibitio facta est per omnes scholas, ne fiant nocturnae vagationes cum fidicinibus, saltus instituantur«³). Na kresni večer leta 1683 je bilo dijakom prepovedano, da bi se šli »burke« pri prazničnih kresovih (»Prohibitae studiosis ioculationes apud ignes festivos«⁴) — beseda »ioculatio« ima seveda lahko tudi bolj določen pomen, če jo povežemo z njenim znanim srednjeveškim korelatom: petje pripovednih pesmi s spremljavo instrumenta (morda violine). Pa zopet za tri kralje leta 1687, ko je bilo dijakom zabičano, naj ne nadlegujejo ljudi s svojimi pesmimi (»Prohibitum fuit studiosis

¹ Gl. nazadnje F. Kalana, Slovenska igra o paradižu, *Dokumenti slov. gled. muzeja*, III/10 (1967), str. 199–207, in S. Skerlja, *Italijansko gledališče v Ljubljani v preteklih stoletjih*, Ljubljana 1973, str. 33–38.

² Arhiv Slovenije, I/31r, fol. 72v. Zapis je droben in težko čitljiv, v čemer lahko vidimo vzrok, da se je doslej izmikal očem raziskovalcev. »Fornix« pomeni obok, lahko bi se pa beseda brala tudi kot »Fornax« (krčma v kleti?); v obeh primerih pomen besede ni docela jasen.

³ *Ib.*, fol. 76v.

⁴ *Ib.*, fol. 106v.

ne suis cantilenis molestent homines⁵) — pač, šlo je za koledovanje.

Napačno bi bilo, če bi si te in druge prepovedi razlagali z dejstvom, da se je ta zunajkolegijska dejavnost navezovala na razne ljudske običaje in s tem nujno seveda tudi na slovenski jezik. V kolegiju slovenščina vsekakor ni bila zastopljena v tolikšni meri, kot se mnogokrat misli. Večina kolegijskih patrov je bila Slovencev, pa tudi med tistimi z izrazito nemškimi priimki je marsikdo opravljal slovenske pridige, iz česar sledi, da je moral obvladati slovenščino. Mimogrede povedano, slovenske pridige, za katere je istočasno skrbelo več ljudi, so bile v kolegiju redne, pa še ob neki slabo obiskani nemški pridigi leta 1712 se kronist sprašuje, zakaj neki naj bi se je otroci, neveščni nemškega jezika, udeleževali (»ob quid pueri, ignari linguae germanicae, nec intelligentes, interesse de-

berent concioni?⁶). Tudi pustne igre (»ludus bacchanalisticus«) — čeravno v latinščini in nemščini — so bile na sporedu kolegijske glasbeno-gledališke dejavnosti, vendar so nad tem bdele skrbne oči kolegijskega vodstva. Pač, le strah učiteljev in profesorjev, da bi gojenci prestopali meje, določene s šolskim redom, je narekoval ukrepe, s katerimi je bila gojencem omejena svoboda zunaj šolskih zidov. Strah pred »pohujšanjem« mladine je npr. kolegijsko vodstvo napeljal med drugim tudi na to, da so dijakom — kot se bere na več mestih v omenjenem diariju — prepovedovali nastopati v kapucinskih pasijonskih procesijah v vlogah Judežev in hudičev. Mislimo, da je konec koncev tudi v takšnem pojmovanju šolske morale iskati vzrok, zakaj »hoja s paradížem« leta 1676 ni mogla dobiti svojega »placet«.

Janez Höfler
Filozofska fakulteta v Ljubljani

O SLOVENŠČINI NA RADIU

(Pripravljeno za postojnsko slavistično zborovanje)

Predmet, o katerem želim govoriti, ni sama ob sebi umevna in ustrezno institucionalizirana skrb za jezik na radiu in TV. Vašo pozornost bi rad za trenutek preusmeril na poseben del programa, ki se je pod različnimi imeni in v različnih redakcijah naše hiše razvijal vsa povojna leta in ga v zadnjem času imenujemo s skupnim imenom vzgojnoizobraževalni oziroma edukativni program.

Ta poudarek na »zadnjem času« pomeni, da si radio prizadeva ves svoj vzgojnoizobraževalni program izoblikovati v programsko celoto in ga uskladiti z — družbeno sprejeto — koncepcijo permanentnega in usmerjenega izobraževanja. Gre za usklajevanje treh, v preteklosti bolj ali manj ločenih programskih enot:

— programa, ki je predvsem namenjen skupinskemu poslušanju v osnovni in srednji šoli, a si je tudi med drugimi odraslimi poslušalci ustvaril avditorij, ki že zdaj dosegaja in presega število vseh učencev osnovnih šol v SR Sloveniji;

— andragoško usmerjenega programa na ravni radijske univerze in mednarodne radijske univerze;

— vsega ostalega programa, ki ima vzgojnoizobraževalni namen, a je v svojih prizadevanjih manj sistematičen.

Tako v posameznih delih kot v programski celoti, ki se na novo oblikuje, imajo odda-

je, posvečene slovenskemu jeziku in slovu pomemben delež, prav tako pomembno pa je poslušalstvo, h kateremu se obračajo. Eno ob drugem je torej mogočno sredstvo, s katerim lahko slavistična stroka ne le neposredno posega v vzgojnoizobraževalno delo v osnovnih in srednjih šolah in ga vzdržuje na ravni, ki jo je dosegla stroka kot celota, temveč lahko z njegovo pomočjo doseže še mnogo več: z dobro premišljenim delom v tej smeri lahko oblikuje aktiven odnos do jezika, denimo: raven »jezikovne zavesti« pri ne tako nepomembnem delu Slovencev.

Programski delavci, zlasti tisti, ki delamo v vzgojnoizobraževalnem programu, smo prepričani, da ponujena možnost doslej ni bila dovolj izkoriščena, predvsem pa, da je bila izkoriščena premalo načrtno. Svoj delež krivde za takšno stanje stvari sprejemamo brez oklevanja, če lahko ob tem pripomnimo, da je tudi slavistična stroka, predvsem njeno strokovno društvo, nekoliko pozabljala na tako imenovane elektronske posrednike pri dejavnosti, ki je sicer tradicionalna oblika slavistike in slovenistike pri popularizaciji njenih strokovnih dosežkov.

Glede na to prepričanje predlagamo, da ta zbor premisli, kako izrabiti možnosti, ki se ponujajo v naslednjih smereh:

⁵ Ib., fol. 117v.

⁶ Ib., fol. 251.

1. Bolj ali manj redna popularizacija znanstvenih dosežkov in znanstvenih delavcev — slavistov v oddajah, kakršne so NAŠI ZNANSTVENIKI PRED MIKROFONOM, ZNANOST IN DRUŽBA in podobne.

2. Sistematična strokovna skrb za programe, namenjene osnovnim in srednjim šolam, pri čemer je treba upoštevati, da imajo ti programi preko 200.000 poslušalcev zunaj šole, da so torej neke vrste ljudska univerza za prebivalstvo, ki ima splošno izobrazbo približno na ravni dokončane osnovne šole.

3. Skrb za cikle oddaj na ravni radijske univerze; ti naj bi bili posvečeni strokovnim problemom, ki imajo širši družbeni pomen; na primer takšnim, kot je problem strokovnih jezikov, problem pogovornega jezika in podobnim.

4. Posebno področje, na katerem zaostajanje postaja zaskrbljujoče, je vzgojnoizobraževalno delo med otroki naših delavcev v tujini. Mnenja smo, da je govorjena beseda najboljšo sredstvo za ohranjanje njihove jezikovne in kulturne pripadnosti matičnemu narodu. S kasetno produkcijo ustreznih programov se ponuja skorajda idealno, tehnično preprosto in ceneno sredstvo za učinkovite intervencije. Potrebna

pa je ustrezna pobuda, pospremljena s strokovno pripravljenimi programi.

Institucionalizirane možnosti za sodelovanje na strani RTV so široko odprte zlasti po ustanovitvi programskih sosvetov za posamezne programe in strokovnih programskih komisij za nekatere dele vzgojnoizobraževalnega programa. Morda bi kazalo razmisliti o tem, da se tudi v okviru slavističnega strokovnega društva najde primeren oblika združevanja znanstvenih in strokovnih delavcev, ki bi bili pripravljeni del svojega časa posvetiti naštetim in nenaštetim nalogam in bi hkrati uživali podporo stroke kot celote.

Janez Dokler
RTV Ljubljana

POPRAVEK

Pri Jakopinovem članku o priimku Sovrev prejšnji številki je po pomoti izpadla opomba 3, ki je takšnale:

³ Gl. S. Bunc, *Pogled v slovensko onomastiko*, SR IV (1951), 77—86, posebno str. 81. Manj verjetno je, da bi priimki *Tolič*, *Toličič*, *Tola*, *Tolas*, *Tole* izhajali iz osnove *tol-* (npr. v glagolih: sh. *toliti*, rus. *utolit'*, sloven. *tolažiti*), ki je znana iz starih slovanskih imen *Tolimir*, *Toligne*v, *Tolislav* (prim. Skok ERHSJ III 479-80).

ZAKLJUČNI RAČUN JIS

na dan 31. 12. 1975

AKTIVA		PASIVA	
Ime računa		Ime računa	
1. Blagajna	5,25	1. Lastna sredstva	38.649,25
2. Žiro račun	38.644,00	2. Časovne razmejitev	20.613,00
3. Dolžniki 1974/75	899,10		
4. Dolžniki 1975/76	19.713,90		
Skupaj	59.262,25	Skupaj	59.262,25

OBRAČUN doseženih in porabljenih sredstev

Ime računa		Ime računa	
1. Stroški tiska	190.111,65	1. Subvencije:	
2. Honorarji	61.935,80	KSS	93.000,00
3. Prispevki od hon.	10.222,10	ISS	30.000,00
4. Stroški uprave	17.260,85	SDS	64.500,00
5. Razlika doseženih sredstev	9.133,60	2. Realizacija	101.164,00
Skupaj	288.664,00	Skupaj	288.664,00

Sestavila
Ema Graul

Glavni urednik
dr. Matjaž Kmecl